

MÂLİK EL-EŞTER'E VERDİĞİ AHD-NÂME'YE GÖRE HZ. ALİ'NİN YÖNETİM ANLAYIŞI

Yrd. Doç. Dr. Faris ÇERÇİ*

ÖZET

Dört halife döneminin en bunalımlısı Hz. Ali dönemidir. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan olaylar Hz. Ali döneminde de gelişerek devam etti. Şam valisi Muaviye, "Ali, isyancıların ortağıdır" diyerek halife seçilen Hz. Ali'ye biat etmedi. Siffin savaşından sonra Kûfe'ye dönen Hz. Ali ilkelerini belirleyen bir Ahd-nâme yazarak Malik b. Eşter'i Mısır'a vali olarak gönderdi.

Bu Ahd-nâme'de, devlet-halk ilişkileri, adalet, danışmanların vasıfları, halk sınıfları, vali asker ilişkisi, komutanın özellikleri, hâkimlerin seçimi, vergi denetimi, tabii afetler, amir-memur ilişkileri, devlet-esnaf işbirliği, karaborsa, ölçü tartı aletleri, fakir ve düşkünlerin korunması gibi konular yer alır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Ahd-nâme, vergi denetimi, ölçü-tartı, Muaviye, Malik b. Eşter, Mısır.

ABSTRACT

The Explanation of Caliph Ali's Treaty To Malik b. Eshter

Ali's period is the most caotical period within the period of the four caliphs. The occurances that had begun with Osman's being killed went on growing up in Ali's period. Muaviye, the governor of Damascus, did not take oath of allegians to Ali by pretext that Ali was accomplice of rebelliouses. When Ali returned to Kufe after Siffin War he wrote a treaty determining the prenciples and sent Malik b. Eshter to Egypt as governor.

This treaty has subjects such as relations between state and common people, justice, the attributes of advisers, the classes of common people, the attributions of commenders, the choise of judges, the supervision of taxes, the natural catastrophes, the relations between superiors and subordinate officals, the

* Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi, e-Mail: fariscerci@hotmail.com

cooperations of state and merchants, hoarding, the devices of measuring and weighing and proecting the poor and people wretch in misery.

Key words: *Ali, Treaty, Supervision of taxes, Measuring and weighing, Muaviye Malik b. Eshter, Egypt.*

Giriş

İslâm tarihinde Raşit Halifeler¹ olarak da bilinen dört halife döneminin en karışık ve en kavgalı olanı hiç şüphesiz Hz. Osman'ın son yılları ve Hz. Ali dönemidir. Zira Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle İslâmiyet'in siyasî ve kısa bir süre sonra da dinî birliği sona ermiş ve yerini iç savaşlar ve dini ayrılıklar almıştı.² Bu olaydan etkilenen Ümeyyeoğulları süratle Medine'den ayrıldı. Böylece Medine isyancıların hâkimiyetine girdi.³ Ortaya çıkan yönetim boşluğunu doldurmak için, başta Hz. Ömer'in oğlu Abdullah olmak üzere Hicretin 35/656 yılında Medine'de bulunan Ensar ve Muhacirûn ile muhasaracılar Hz. Ali'ye halife olarak biat etmişlerdi.⁴ Mâlik el-Eşter de Kûfeliler adına ona biat ettiği gibi bazı muhalifleri de biate zorladı.⁵ Bu seçimin ardından en büyük tepki Şam valisi Hz. Osman'ın yeğeni Muâviye'den geldi. "Hz. Ali, *isyancıların ortağıdır*" diyerek Hz. Ali'nin halifeliğini tanımadı ve kan davası peşine düştü.⁶ Hz. Ali, aslında Hz. Osman'ın katillerini gerçekten bulmak istiyordu. Ancak ortada belli bir katil yoktu. Hz. Ali haklı olarak, "*Bize hükmeden bu kavimle nasıl başa çıkarım?*" diyerek uygun ortamın doğmasını ve ortalığın yatışmasını bekliyordu.⁷ Medine'de sular bir türlü durulmuyordu. Hz. Ali'yi halife olarak tanımak istemeyenler

¹ Uludağ, Süleyman, "**Halife**", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1997, XV, 299; Uğur, Ahmet, **Osmanlı Siyasetnameleri**, (Yrs. Trs.), 32; Arnold, T.W., **Halife**, İA., V, 148-155.

² Ahmet Cevdet, **Kıyas-ı Enbiya**, Hazırlayan: İz, Mahir, Ankara 1985, II, 353; Bakır, Abdülhalık, **Ali b. Ebî Talib**, (R.A.) (Hayatı Kişiliği ve Faaliyetleri), Elazığ 1998, 118.

³ Fiğlalı, Ethem Ruhi, "**Sünnî Tarih ve İlahiyat Geleneğinde Hz. Ali**", Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali Bildirileri, Hazırlayan: Ocak, A.Yaşar, Ankara 2005, 125.

⁴ Aycan, İrfan, **Saltanata Giden Yolda Muaviye b.Ebi Süfyan**, Ankara 1990, 125.

⁵ et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, **Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk** (Tarih-i Taberî, III, 163-166; Hasan İbrahim Hasan, "**Siyâsî, Dinî, Kültürel, Sosyal**" **İslâm Tarihi**, Mütercimler: Yiğit, İsmail-Gümüş, Sadreddin, İstanbul 1987, I, 341; Muhammed Hamidullah, **İslâm'a Giriş**, Ankara 1965, 5. Baskı, 154.

⁶ Günal, Mustafa, **Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset**, İstanbul 1998,110-114; Çalışlar, Oral, **Hz. Ali-Muaviye Çatışması** (İslam'ın Doğuşu ve İlk Ayrılıklar), Üçüncü Baskı, İstanbul 1992, 102; Mutlu, İsmail, **Hz. Ali'den İdarecilere tesviyeler**, İstanbul 2000, 23.

⁷ Taberî, **a.g.e.**, III, 1170; Fiğlalı, Ethem Ruhi, "**Ali**", DİA, İstanbul 1989, II, 373.

arasında Hz. Aişe de vardı.⁸ Öyle anlaşılıyor ki, bu karşı çıkışın altında Hz. Ali'nin, kendisi hakkındaki olumsuz görüşleri yatmaktadır.⁹ Muhalefet çemberi giderek genişlemiş, sahabenin ileri gelenlerinden bazıları Hz. Ali'den ayrılmıştı.¹⁰ Nitekim Talha ve Zübeyr de Hz. Aişe'nin saflarında yer almıştı. Filizlenen isyanı bastırmak, Talha ve Zübeyr'i itaate davet etmek için Basra üzerine yürüyen Hz. Ali, Cemal savaşında galip geldi ve bu savaşta Talha ve Zübeyr öldürüldü.¹¹ Halife savaştan sonra Hz. Aişe'yi, kardeşi Muhammed b. Ebi Bekr ile Medine'ye geri gönderdi.¹²

656 yılında cereyan eden Cemal savaşından sonra Şam'ı itaat altına almak isteyen Hz. Ali, Irak'ın ikinci önemli kenti Kûfe şehrini hükümet merkezi yaptı ve ömrünün sonuna kadar bir daha Medine'ye dönmedi ve bu tarihten sonra Medine bir daha hükümet merkezi olmadı.¹³ 657 yılında patlak veren ve yetmiş bin insanın ölümüyle son bulan¹⁴ Sıffin savaşının ardından Kûfe'ye çekilen Hz. Ali,¹⁵ çok önemseydiği Mısır valiliğine Mâlik el-Eşter'i tayin etti.¹⁶

Mâlik el-Eşter, Yemen asıllı Mezhic kabilesine mensuptur. Bi'setten önce doğduğu halde Hz. Peygamber'i göremedi.¹⁷ Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın kumandasında Bizans'la yapılan savaşlarda kendini gösterdi. Cemal ve Sıffin savaşlarında aktif rol oynadı.¹⁸ Yermük Savaşı'nda (15 / 636) bir gözünü kaybettiği için "Eşter", (*göz kapakları ters çevrilmiş*) lakabıyla meşhur oldu. Hz. Ömer devrinin son yıllarından itibaren Kûfe'de oturmaya başlayan Eşter şehrin en nüfuzlu kişilerinden biri oldu. Hz. Osman karşıtı bir kişi olarak bilinen ve Kûfe'li Kurra arasında yer alan Mâlik el-Eşter, birkaç arkadaşıyla birlikte önce Dımışk'a Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yanına gönderildi. Bunların davranışlarından rahatsız olan Muaviye bu

⁸ Taberî, **a.g.e.**, III, 168; Hitti, Philip K., **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, Çeviren: Tuğ. Salih, İstanbul 1980, I, 277; Çelebi, İlyas, **İslâm İnancında Gayp Problemi**, İstanbul 1996, 135-136; Gölpinarlı, A., Muhammed b. Hüseyin, **Nehcû'l-Belağa**, Hazırlayan: Gölpinarlı, Abdülbaki, İstanbul (Trz.), 212

⁹ Köksal, M. Asım, **Hız Muhammed ve İslamiyet** (İslam Tarihi), İstanbul 1969, V, 68.

¹⁰ Corci Zeydan, **Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi**, Tercüme: Meğamiz, Zeki, Dersaadet 1329, IV, 69.

¹¹ Aycan, İ., **a.g.e.**, 133.

¹² Günal, M., **a.g.e.**, 90.

¹³ Çalışlar, O., **a.g.e.**, 106, 112.

¹⁴ Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât**, Çeviren: Bakır, Abdülhalık, Ankara 2001, 240.

¹⁵ el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud, **Fütühü'l-Büldan**, Çeviren: Fayda, Mustafa, Ankara 1987, 706; Fiğlalı, E.Ruhi, "Ali", DİA, II, 374.

¹⁶ İbnu Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (Büyük İslâm Tarihi), Çeviren: Keskin, Mehmet, İstanbul 1994, V, 490; Taberî, **a.g.e.**, 327; M. Günal, **a.g.e.**, 159; Kazancı, A. Lütfi, **Hız Ali**, İstanbul 2002, II, 160

¹⁷ Taberî **a.g.e.**, III, 177-188; Gelibolulu Mustafa Âli, **Nasihatu's-Selâtin**, Süleymaniye Ktp. Hüsref Paşa Türkçe Yazmalar. Kol. no: 311, vr. 34^a.

¹⁸ Üçok, Bahriye, **İslam Tarihi, Emeviler-Abbâsiler**, Düzeltilmiş ilaveli İkinci baskı, Ankara 1983, 23

kişileri Küfe'ye geri gönderdi. Halife aleyhindeki çalışmalarını bu grup Humus'a Abdurrahman b. Hâlid b. Velid'in yanına sürgün edildi.¹⁹ Bazı kaynaklar, Hz. Osman'ın evini muhasara (وقعة الدار)²⁰ edenler arasında Eşter'in de olduğunu, hatta katiller arasında yer aldığını,²¹ bazı kaynaklar ise, Eşter'in muhasara ve Hz. Osman'ı öldürme olayına hiç katılmadığını ileri sürerler.²² Hz. Ali halife seçilince Eşter Küfeliler adına ona biat etti ve bazı muhalifleri de biaata zorladı. Cemal ve Sıffin ve Nehrevan savaşlarına katılan Eşter Sıffin'de Hz. Ali'nin süvari ve piyade kuvvetlerine komuta etti. Sıffin savaşının ardından el-Cezîre'ye dönen Eşter, bir süre sonra Muhammed b. Ebû Bekir'in yerine Mısır valiliğine tayin edildi. Mâlik el-Eşter'in Mısır'a tayin olayını öğrenen Muâviye, Kulzüm (bu günkü Süveys)²³ (veya Arış) Âmili (vergi tahsildarı) Cayıstar'a (Hansar) haber gönderip Eşter'i zehirlediği takdirde kendisini yirmi yıllık haraçtan muaf tutacağını bildirdi. Bunun üzerine âmil, 38 (658-659) tarihinde Manastırda konakladıkları bir sırada ikram ettiği bal şerbetine zehir katarak Eşter'i öldürdü.²⁴ Dımaşk Camii minberine çıkan Muâviye: "Ali b. Ebi Talib'in iki sağ kolu vardı. Biri Ammâr b. Yâsir'dir ki, Sıffin'de kesildi. Diğeri de bu gün koparılmış bulunuyor" diyerek Eşter'in ölüm haberini, "Allah'ın balda bile askerleri vardır" ifadesi ile halka duyurdu.²⁵ Eşter'in ölümünü duyan Hz. Ali, (للبيدین وللفم) "onu öldüren elleri ile ağzıdır" diyerek ölüm nedeninin arka planını ortaya koydu.²⁶ Hz. Ali'nin "seyfullah" unvanını verdiği Eşter, pehlivan yapılı bir kumandan, aynı zamanda meşhur bir hatip ve iyi bir şairdi. Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Zer el-Gıfârî ve Hâlid b. Velid'den hadis rivayet etti. Oğlu İbrahim b. Mâlik, Ebû Hassan el-A'rec gibi şahıslar da Eşter'den rivayette bulunmuşlardır.²⁷

¹⁹ Günal, M. a.g.e., 28-29; Yıldız, Harun, **Haricilerin Doğuşunda Kurrâ'nın Rolü**, Ekev Akademi Dergisi, Erzurum 2004, VIII, 272.

²⁰ (وقعة الدار) "Vak'atü'd-Dâr", Hz. Osman'ın evinin kuşatılması demektir; Taberî bu kuşatmayı(حرب يوم الدار) "Harbu yeymi'd-dâr" biçiminde ifade etmektedir. et-Taberî, a.g.e., III, 162.

²¹ Özaydın, Abdülkerim, "Eşter", DİA, İstanbul 1995, XI, 486.

²² Taberî, Hz. Osman'ın şahadeti ile ilgili bilgi verirken Mâlik el-Eşter'den hiç söz etmemektedir. Taberî, a.g.e., III, 162-164; Huart, Cl., "Eşter", İA. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, IV, 398.

²³ Hasan İbrahim.Hasan,"Kulzüm"ün bu günkü "Süveys" şehri olduğunu kaydediyor. Hasan İbrahim. Hasan.a.g.e., I, 346.

²⁴ Mevlana Şiblî, **Asr-ı Saâdet** (İslâm Tarihi), Mütercimi: Doğrul, Ömer Rıza, Sadeleştiren: Mehmedoğlu, Osman Zeki, İstanbul 1978, V, 74; Kazancı, A.L., **H. Ali**, II, 163; Huart, Cl., "Eşter", İA., IV, 398; Akıncı, A.Cemal, **Hazreti Ali**, İstanbul 1968, 444; Gölpinarlı, A., a.g.e., 274; Aycan, İ., **Saltanata Giden Yolda Muaviye b.Ebi Süfyan**, 162.

²⁵ Taberî, a.g.e., III, 206; Huart, Cl., "Eşter", İA. IV, 398; Kazancı, A.Lütfi, **H. Ali**, II, 164.

²⁶ Taberî, a.g.e., III, 206; Huart, Cl., "Eşter", İA. IV, 398.

²⁷ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil Fi't-Târih (İslam Tarihi)**, Çeviren: Ağırakça, Ahmet, İstanbul 1986, III, 363; A. Özaydın, "Eşter", DİA, XI, 487.

Hz. Ali'nin Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahd-nâme

Başta Mehmet Akif Ersoy olmak üzere birçok müellifin üzerinde durduğu ve kaynak gösterdiği Ahd-nâme Şerif Radiy'in "Nehcü'l-Belâğa" adlı eserinde geniş bir biçimde ele alınmıştır. Şerif Radiy, "Nehcü'l-Belâğa" adlı eserini yazarken birçok eski kaynağa başvurmuştur ki, bunların başında, Kûfe'li Zeyd b. Veheb'i'l-Cühenî gelir. Hz. Ali'nin ashabından olan bu zat, Nehrevan'a giderken O'nun yanında bulunmuş, bayramlarda ve diğer vakitlerde Hz. Ali'den bizzat duyduğu hutbeleri kaleme almıştır. Ehl-i Sünnet uleması da Zeyd b. Veheb'i sikadan saymış ve Sıhah'larda ondan rivayette bulunmuştur. Cahiliye devrini ve Asr-ı Saâdeti idrak eden Zeyd b. Veheb, Kûfe'de yerleşmiş, ancak Hz. Peygamberle görüşmemiştir. H.96 / M.714 tarihinde vefat eden Zeyd b. Veheb'in eseri Şerif Radiy'nin zamanına kadar gelmiştir.

Hz. Ali döneminde yaşayıp Hz. Hasan zamanına erişenlerden birisi olan Absag b. Nübâte, Malik el-Eşter'in Mısır'a vali olarak atanması esnasında kendisine yazılan Ahd-nâmeyi ve bazı vasiyetlerini rivayet etmiştir.²⁸ Nehcü'l-Belâğa'yı şerh ederek yeni bir eser meydana getiren İbni Ebi'l-Hadîd Abdülhamit, (H.655 / M.1257) Nehcü'l-Belâğa'da yer alan sözlerin, Haz. Ali'ye aidiyetinde şüphe edilmeyeceğini çünkü bunların çoğunun tevatürle sabit olduğunu, edebiyata aşına olanların, üslup özelliklerini bilenlerin, şair, hatip ve münşilerin şiir, hutbe ve yazılarını kolayca anlayıp ayırabileceklerini söylemektedir.²⁹

Nehcü'l-Belâğa'da yer alan hutbelerin ve diğer bilgi ve belgelerin Şerif Radiy'e ait olduğu hakkındaki şüpheler³⁰ konusunda Abdülbaki Gölpınarlı şu bilgileri veriyor: Bazıları hiçbir delile dayanmadan bu kadar hutbenin ezberlenip yazılmasına, dört yüz yıla yakın bir zaman sonra da Şerif Radiy'e ulaşmasına imkân olmadığını söylemişlerse de bunların, Arapların özelliklerini bilmedikleri aşikârdır. Arap müverrihleri, Haccâc, Sahnân, Vâil gibi Cahiliye devrinin ve İslam çağının hatiplerinin sözlerini, Hâlid b. Abdillâh, Mu'tasım, Ziyâd gibi halife ve emirlerin hutbelerini nakletmişlerdir ki, bunlar tarih kitaplarında mevcuttur. Şunu da vurgulamak gerekir ki, okuma yazma bilmeyen toplumlarda hafızanın büyük bir önemi vardır. Fesahat ve

²⁸ Gölpınarlı, Abdülbaki, **Nehcü'l-Belağa**, İstanbul 1309, 7

²⁹ Gölpınarlı, A., **a.g.e.**, 9

³⁰ Corci Zeydan, **Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi**, Tercüme: Meğâmiz, Zeki, Dersaâdet, 1329, c.IV, 177-185

belağata son derecede düşkün olan Araplarda, Fesahat ve belağatta örnek teşkil eden şiirleri ve sözleri ezberlemek gelenek haline gelmişti.³¹

Birçok yazar ve müellifin ilgisini çeken Ahd-nâmenin yirmiden fazla şerhi yapılmıştır.³² Mehmet Akif Ersoy da, söz konusu Ahd-nâmeyi “Hz. Ali'nin Bir Devlet Adamına Emir-nâmesi” adıyla Türkçeye çevirmiş, Diyanet İşleri tarafından Ankara’da, Ayyıldız Matbaasında 1959 da 3. basımı yapılmıştır. Aynı eser 1963’de de Doğangüneş Yayınevi tarafından da tabedilmiştir.

Abdülbaki Gölpınarlı, 1940’lı yıllarda, Hz. Ali’nin hal tercümesini, biri Mâlik el-Eşter’e yazılan Ahd-nâme olmak üzere on yedi mektup, emir ve vasiyetlerini, kırk dört hikmet ve vecîzeleriyle Dîvanlarından kırk sekiz şiirini terceme ettiğini söylemektedir.³³

Kendi döneminde birçok Ahd-nâme, emir-nâme, aman-nâme ve mektup kaleme alan³⁴ Hz. Ali, Mâlik el-Eşter’i Mısır’a vali olarak tayin ettiği sırada yönetimle ilgili görüşlerini ortaya koyan bir Ahd-nâme yazarak kendisine vermişti. Bu Ahd-nâme’nin yazması Süleymaniye Kütüphanesi Haşim Paşa Türkçe Yazmalar Koleksiyonu 51 numarada kayıtlıdır. “**Şerh-i Mektûbât-ı Hazreti ‘Aliyyü’l-Murtazâ**” adlı eser yirmi bir varaktan oluşmaktadır. (H.1281 / M. 1864 -1865) tarihinde Seyyid Ali Haydar tarafından Rik’a (رقعه) yazı türü ile kaleme alınan eserin sayfalarındaki satır sayısı birbirini tutmamaktadır. Sayfalardaki bazı satırların üzeri tek çizgi ile çizilerek iptal edilmiştir. Arapça olarak yazılan eserin (1b-13a) varakları araklarının kenarına eserin şerhi yapılmış, (13b-21a) arasındaki varakların kenarları ise boştur.³⁵

Hz. Ali’nin, Mâlik el-Eşter’e yazdığı “Ahd-Nâme”, Mehmed Celaleddin tarafından sağdaki kolonda metin, soldakinde tercümesi olmak üzere hazırlanmış, “**Şerhi Ahd-Nâme-i Ali**” adıyla İstanbul’da (H.1304 / M.1886-1887) tarihinde

³¹ Gölpınarlı, A., a.g.e., 10

³² Gölpınarlı, A., a.g.e., 13

³³ Gölpınarlı, A., a.g.e., 17

³⁴ Yenieli, Necati-Kayapınar, Hüseyin, **Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi**, İstanbul 1991, XI, 355; Keskiöğlü, Osman, **Nüzûlünden Günümüze Kur’ân-ı Kerim Bilgileri**, Ankara 1987, 141; Özbay, Adem-Reca, Ö. Faruk, **Stratejileri-Uygulamaları ve Örnekleriyle Hz. Ali’nin Liderlik Sırları ve Hitabet Sanatı**, İstanbul 2005, 73-73; Aycan, İ., **Saltanata Giden Yolda Muaviye b.Ebi Süfyan**, 64.

³⁵ *Ali b. Ebi Talib, Şerh-i Mektûbât-ı Hz. ‘Aliyyü’l-Murtazâ*, Müstensih: es-Seyyid Ali Haydar, Süleymaniye Ktp. Haşim Paşa Yazmalar Kol. No: 51.

basılmıştır.³⁶ Bu Ahd-Nâme'nin bir sureti de Erzincan İl Halk Kütüphanesi Türkçe Basmalar Koleksiyonunun 195. sırasında yer almaktadır.³⁷

Biz, Hz. Ali'nin bu Ahd-Nâme'de³⁸ ortaya koyduğu yönetim ilkelerini, Dîni Hayat, İdarî İşler, Sosyal Hayat, İktisat ve Ekonomi, Mâlî İşler, Adlî Uygulamalar ve Askerî İşler ve Ahd-i Şerifin Hatimesi olmak üzere sekiz ana başlık altında tanıtmaya çalışacağız.

A.Dini Hayat

a.İbâdet ve Kulluk

"Dünya geçiş yurdu, yerleşme yurdu değildir. Orada bir kısım insanlar nefsini satıp azabın hedefi olur, bir kısmı da nefsini satın alıp kurtuluşa ererler. Bunun bilincinde olan herkes tüm imkânları seferber ederek halka hizmet etmenin yollarını aramalı ve kendilerini ebedi hayatın sıkıntılarından kurtarmaya çalışmalıdır" diyen halife bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder:³⁹

"Ey Mâlik! Şunu aklından çıkarma. İyi niyetine denk gelen an ve halkın selâmeti için ayırdığın zaman, seninle Allah arasında geçen vakitlerin en hayırlısıdır." Zira Allah buyurur ki, "*Kim iyi bir işe aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe aracılık ederse onun da ondan bir payı olur. Allah her şeyin karşılığını vericidir.*"⁴⁰ Aziz dinini Allah'a halis kılan ibadetlerin başında farzlar gelir. Bu yüzden gece gündüz Cenâb-ı Mevla'ya itaat ve ibadet etmek gerekir. Ayrıca bedenî ibadetlerin en yüksek dereceye ulaşmış olması yeterli değildir. Allah'a yaklaştıran kâmil ve mükemmel olan sebeplere vefa gösterilmelidir."⁴¹

b. Emirler ve Yasaklar

Kamu vicdanını rahatsız eden her türlü yıkıcı ve bölücü faaliyetler karşısında duyarlı olunması gerektiğini ifade eden Hz. Ali, görüşlerini şöyle sürdürür:

³⁶ **Şerh-i Ahd-Nâme-i Ali**, Hazırlayan: Mehmed Celeleddin, İstanbul 1304, 2; **Hz. Ali Diyor ki** (Devlet Adamlarına Tavsiyeler), Tercüme: Ersoy, Mehmet Akif, 2. Baskı, İstanbul 2004, 11.

³⁷ Çerçi, Farris, **Erzincan İl Halk Kütüphanesindeki Türkçe (Osmanlıca), Arapça, Farsça Basmalar Kataloğu**, Erzincan 2007, 150.

³⁸ Ahd-Nâme üzerindeki çalışmalarla ilgi olarak bkz. Barthold, W., **İslam Medeniyeti Tarihi**, İzahl ve düzeltmeler: Köprülü, Fuat, Ankara 1973, 98.

³⁹ Hatip, Abdülaziz, **Nencü'l-Belağa'dan Hikmetler, Hz. Ali'den Çağlara Mesaj**, Tercüme ve Açıklama, İstanbul 2006,112.

⁴⁰ Nisa suresi, 4 / 85.

⁴¹ **Ahd-Nâme**, 43.

“Ey Mâlik! Allah’tan korkmalı, emirlerine uymalı ve yasakladığı şeylerden uzak durmalısın.”⁴² Zira Allah buyurur ki, “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁴³ Bu nedenle Kur’ân-ı Kerim’de açıklanan farzlara uymayı, sünnet-i seniyye ile olgunlaşıp kâmil bir insan olmayı ilke haline getirmelisin. Zira huzur ve mutluluk İlâhî ahkâma sıkı sıkıya bağlanmaktan geçer. En düşük derecelere (Esfel-i safiline) düşmek ise, itikâdî hükümleri inkâr etmekle olur. Öte yandan Allah’ın günahsız kullarına el uzatmak, tatlı sözlerle onlara güven vermek, onları ciddiye almak ve ruh temizliği ile güçlendirmek gerekir. Zorbaların üzerine cesaretle giderek onları önce dil ile uyarmak, sonra el ile müdahale etmek, daha sonra da içten tepki göstererek din-i mübîne yardım etmek gerekir.⁴⁴ Zira Yüce Allah, İslâm Dinîne yardım edenlerin başarılı ve onurlu olacaklarını vadedmiştir. “Ey inananlar, eğer siz Allah(in dinine) yardım ederseniz (Allah da) size yardım eder; ayaklarınızı (hakkı koruma yolunda) sağlam tutar.”⁴⁵ “O halde haklı olduğun davada Allah’tan başka hiç bir kimseden korkman gerekmez.”⁴⁶

Nefsin arzuları kişinin en büyük düşmanıdır. Zira nefis zenginlik ve beylik ister bu ise müminleri yoldan çıkarır.⁴⁷ Nefsi binek atına benzeten Hz. Ali, hırs ve duyguların dizginlenerek kötülüğe meydan verilmemesi konusunda şunları söyler:

“Basit gibi görünen ancak dinî hükümlere ters düşen şeylere yönelik isyan eden nefis atını, kement bağı ile bağlamalısın. Allah buyurur ki: “*Nefis daima kötülüğü emredicidir. Meğer Rab’imin esirgediği bir nefis ola. Rab’im bağışlayan esirgeyendir.*”⁴⁸ Cenâb-ı Hakkın rahmetinden uzak olan kişi, yasaklanan lezzetlere yönelir ve kötü işler yapma gayreti içine girer.”⁴⁹

İslam dünyasında olup biten acı olayların içinde yaşayan Hz. Ali, geçmişten ders alınarak geleceğe güvenle bakılması gerektiğini vurgular ve Mısır’da olup bitenleri şu cümlelerle ifade eder:

⁴² **Ahd-Nâme, 2.**

⁴³ Âl-i İmran suresi, 3 / 104.

⁴⁴ Müslim b. Haccac, **Sahih**, İstanbul 1992, “İman”, 70.

⁴⁵ Muhammed suresi, 47 / 7.

⁴⁶ **Ahd-Nâme, 3-4.**

⁴⁷ Hacı Bektaş Veli, **Makâlât, (Konuşmaları, Öğütleri)**, Sadeleştirerek hazırlayan: Tekin, Ahmet, İstanbul (Trz.), 147.

⁴⁸ Yusuf suresi, 12 / 53.

⁴⁹ **Ahd-Nâme, 4.**

“Ey Mâlik! Bilmiş ol ki, uhdenize verilen Mısır'da, senden önce âdil ve zalim birçok devlet adamı hüküm sürmüştür.⁵⁰ Nasıl ki, senden önce Mısır'da görev yapan valilerin ve hükümdarların icraatlarına bakıp onları eleştiriyorsan, halk da şimdi senin yaptığın işlere bakarak seni eleştireceklerdir. Eğer halk, hayırlı ve yararlı işler yaptığına inanırsa, hem seni salihler zümresinden sayar, hem de dilden dile dolaşan güzel sözlerle tutum ve davranışının iyi olduğuna karar verir. Bu bakımdan güzel ve faydalı işlere yönelmek, istek ve arzularına gem vurarak helâl olmayan şeylerden uzak durmak, nefesine zor gelse de dinin emirleri doğrultusunda hareket etmek gerekir.”⁵¹

c. Şüpheli İşlerin Allah'a Havale Edilmesi

Devlet yönetiminde bir takım güçlüklerin ortaya çıkabileceğini düşünen Hz. Ali, Kur'ân-ı Kerim'den örnekler vererek bu tür problemlerin Allah'a havale edilmesini ister ve bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder:

“Allah tarafından, düzene koymaya memur olduğun büyük işlerde, ortaya çıkan şüphe ve kuşuların çözümünü, *“Kur'ân'ın bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır”*⁵² mealindeki ayetlere ve Hz. Peygamber'in toplayıcı birleştirici sünnetine havale etmek gerekir.”⁵³ Zira Allah, irşadını istediği bir kavme şöyle buyurur: *“Şayet bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız onu Allah ve Resul'üne havale edin.”*⁵⁴

d. Cemaatle Kılınan Namazlar

Namaz kıldırmanın çok hassas bir görev olduğunu, bıktırıcı ve usandırıcı olunmaması gerektiğini ifade eden Hz. Ali, hastaların, iş sahiplerinin ve abdest tutmakta güçlük çekenlerin göz ardı edilmemesine işaret ederek görüşlerini şöyle açıklar:

“Ey Mâlik! İmam olarak mihraba geçtiğin zaman cemaati bıktırma. Nefret uyandırıcı ve namazı bozucu hareketlerden uzak dur. Zira insanlar arasında öyleleri vardır ki, hastadır; öyleleri de vardır ki, iş sahibidir, belki hacet zuhur etmiştir. Hz.

⁵⁰ **Hazreti Ali Diyor ki**, Tercüme: Ersoy, Mehmet Akif, Ankara 1954, 3.

⁵¹ **Ahd-Nâme**, 5.

⁵² Âl-i İmran suresi, 3 / 7.

⁵³ **Ahd-Nâme**, 24.

⁵⁴ Nisa suresi, 4 / 59.

Peygamber (s.a.v.) beni Yemen'e Melik⁵⁵ olarak gönderdikleri sırada: “*Namazı nasıl kıldırırım*” diye sordum: O da, “*Onlara en zayıflarının namazı gibi namaz kıldır ve Müminlere merhametli ol*” diye buyurdular.⁵⁶ Sen de bu uygulamayı kendine ölçü almalı ve ona göre davranmalısın.”⁵⁷

B. İdâri İşler

a. Kâtiplerin Seçimi

Dünya coğrafyasında itibar gören birçok meslek grubu vardır ki, kâtipler de bu grup içinde yer alır. Kendisi de kâtiplik yapan⁵⁸, Mushafı yazan⁵⁹ ve Kûfî yazı türünü en üst derecede kullanan⁶⁰ Hz. Ali, kâtiplerin seçiminde çok dikkatli olunmasını ifade ederek şu tavsiyelerde bulunur:

“Devlete taalluk eden işlerde ve yapacağın yardımın tahakkuk ve tasarrufunda dikkatli olman ve gaflete düşmemen gerekir. Ülkede görev yapan kâtiplerin durumunu iyi takip etmen ve bu tür görevlere iş yapanını, beceriklisini getirmen gerekir. Kâtiplerin nitelikleri konusunda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Aranızda bir yazıcı (onu) adaletle yazsın. Yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın yazsın.*”⁶¹ Özellikle gizli mektuplarını, huyu güzel, ahlakı temiz, sır saklayan kâtiplere yazdırmalısın ki, amillerin mektuplarını getirip göstermekte kusur ve ihmal etmesin, tarafınızdan verilecek cevapları doğru yazsın.”⁶²

⁵⁵ İbn. Kesîr, a.g.e., VII, 553; Mevlana Şiblî, a.g.e.,V, 70; Mahmut Esad, **Tarih-i Dîn-i İslâm (İslam Tarihi)**, Hazırlayanlar: Kazancı, Ahmet Lütfî-Kazancı, Osman, İstanbul 1983, 853; Hatipoğlu, Haydar, **Sünen-i İbni Mâce Tercümesi ve Şerhi**, İstanbul 1992, VI, 364-365; Uğur, Ahmet, **İslâm Tarihi** (Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi), Kayseri 1995, 155; Köksal, M. Asım, a.g.e., I,184; Yemen konusunda geniş bilgi için bkz. Bakır, A., **İktisâdî ve İdâri Yönden Hz. Ali Dönemi**,101-107.

⁵⁶ Hatipoğlu, H.,a.g.e., III, 280; el-Kettânî, Muhammed Abdülhay, **et-Tertîbü'l-İdâriyye**, (Hz. Peygamber Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar), Kaynakların tesbiti ve ilavelerle çeviren: Özel, Ahmet, İstanbul 1991, II, 21; Gölpinarlı, A., a.g.e., (Trz.), 379.

⁵⁷ **Ahd-Nâme**, 44.

⁵⁸ C. Zeydan, a.g.e., IV, 173.

⁵⁹ Keskiöğlü, O., a.g.e.,139.

⁶⁰ Bağcı, Serpil, **“Metinlerden Resimlere: Elyazma Tasvirlerinde Hz. Ali”** Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali Bildirileri, Hazırlayan: Ocak, A.Yaşar, İstanbul 2005, 218; Gelibolulu Mustafa Âlî, **“Menâkıb-ı Hünerveran”**, Hazırlayan: İbnü'l-Ermin Mahmud Kemal, İstanbul 1926, Metin kısmı, 13.

⁶¹ Bakara suresi, 2 / 282.

⁶² **Ahd-Nâme**, 33.

b. Sır Kâtipleri

İslam tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden Hudeybiye Antlaşmasını kaleme alan⁶³ Hz. Ali, seçilecek kâtiplerin özelliklerini ve bu konudaki görüş ve önerilerini şöyle dile getirir:

“Ey Malik! Kâtipler arasında iletişimde özür ve bahane aramayan, ifadesi güzel olan ve hâkim karşısında gevşeklik göstermeyen becerikli bir kâtibî seçip gizli ve şifreli mektuplarını ona yazdırmalısın. Sana gösterdiği bağlılığı karşılıksız bırakmamalısın. Onların taşıdığı sorumluluktan doğan problemlerin çözümünde acizlik göstermemelisin. Önem arz eden işlerde kendi değerini de bilmelisin. Zira kendi kıymetini bilmeyen, başkasının değerini bilemez.”⁶⁴ İmam-ı Gazalî, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmektedir: “*Arkadaşına iyi niyetinden dolayı teşekkür etmeyen bir kimse, onun iyiliğine karşı da teşekkür etmez.*”⁶⁵ “Kâtipleri seçerken yalnız dış görünüşlerine bakmamalısın. Bunlar hakkındaki iyi niyetin yeterli olmamalıdır. Zira bunlardan bir kısmı yapmacık hareketlerde bulunarak güzel hizmet etme imajını vermeye çalışırlar. Görünüşe önem veren valileri etkiler ve aldatırlar. Halbuki işin ardında samimiyet yoktur. Bazı devlet ricali dostluğunu gizler ve yapmacık hareketlerin peşinden koşar. Bir kısım memurlar da iyi çalışıyor görünümünü vererek güvenilir valilerin gözüne girer ve onları aldatırlar. Bu tür davranışın ardında dürüstlük aramak beyhudedir. Bu bakımdan, senden önceki valilere hizmet etmiş ve halk arasında isim yapmış tecrübeli elemanları bulup değerlendirmelisin. Halkın huzurlu yaşaması için gösterdiğin ihtimam ve titizlik, Cenâb-ı Allah'a ve emîrül-müminîn'e karşı samimiyetini gösterir.”⁶⁶

Devlet işlerinde iş akımını hızlandırmak ve yanlışları asgariye indirmek için iş bölümü yapılmasını isteyen Hz. Ali, denetim sonunda hata yapan memurların uyarılması konusunda şunları söyler:

“Artan iş yoğunluğunu çözmek için belli iş alanlarını sınıflandırarak her sınıfın başına kâtiplerden birini başkan olarak tayin etmelisin. Ara sıra devlet memurlarını

⁶³ Köksal, M. A., a.g.e.,VI,188-189; Hamidullah, M., “Hudeybiye Antlaşması”, DİA, XVIII, 297-299; Fıjlılı, E.Ruhi, *Sünnî Tarih ve İlähiyat Geleneğinde Hz. Ali*,108.

⁶⁴ *Ahd-Nâme*, 34.

⁶⁵ Gazzalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*, Tercüme: Müftüoğlu, Mehmed A., Yeniden Tetkik ve Tashih Eden: Yavuz, A. Fikri, İstanbul 1990, II,427.

⁶⁶ *Ahd-Nâme*, 35

denetleyerek hata yapan kâtipleri uyarmalısın. Zira bu tür uyarılar yanlışları azaltır, hatanın tekrarını önler.”⁶⁷

c. Vasıflı Danışmanlar

Cimriliğin büyük bir ayıp olduğunu, tüm ayıpların kötülüklerini kendinde topladığını ve kötülüğe doğru sürükleyen bir ip⁶⁸ olduğunu söyleyen Hz. Ali, devlet yönetiminde cimrilere, hırslılara ve aç gözlülere görev verilmesini sakıncalı bulur ve bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder:

“Ey Mâlik! Cimriyi önemli işlere bulaştırmamalı ve onunla görüş alış verişinde bulunmamalısın. Çünkü cimri insanlar seni iyilik ve yardımdan uzaklaştırır ve sana züğürtlüğü dayatır. Allah buyurur ki, *“Bunlar öyle insanlardır ki, cimrilik ederler ve insanlara da cimriliği emrederler.”*⁶⁹ Korkakları da meşveretine almamalısın. Zira onlar işlerine zaaf düşürür ve seni çıkmaza sokarlar. Hırslı ve tamahkâr insanlara da meclisinde yer vermemelisin. Çünkü onlar aç gözlülüğü, zulüm ve haksızlığı hoş göstermeye çalışırlar. Aslına bakılırsa cimrilik, tamahkârlık, şiddet ve hırs tabiatı cibilliyededir. Allah hakkında beslenen kötü zan bu sayılan kötü hasletleri bir araya getirir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Allahım! Şüphesiz ben acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten sana sığınırım.”*⁷⁰ Şunu bilmelisin ki, sana danışman olacakların en kötüsü senden önce kötülük yapan kimselere dost olup, onların suçlarına ortak olanlardır. Çünkü bunlar, canilerin yardımcısı ve zalimlerin dostu olmuşlardır. O halde böylelerinden uzak durmalısın. Halefin hayırlısı, selefin aldığı tedbirleri aynen kabul eden ve yaptığı güzel şeylerin benzerini ortaya koyan kimsedir. Buna karşılık selef, halefin beğenilmeyen işleriyle ilgilenmez ve hoşça gitmeyen hareketlerini benimsemez ise, kendisine bir sorumluluk gelmez.”⁷¹

“İnsan doğduğu gün ağlar; o esnada başkaları gülüyordur. Öyle yaşa ki, öldüğün gün, gülen sen ol, ağlayan halk olsun”⁷² diyen Hz. Ali, tarafsızlık konusunda şu öğütlerde bulunur:

“İnsanlar arasında zalime zulmünde, günahkâra cürmünde yardım etmeyen hayırlı kişiler bulmalısın. Allah şöyle buyurur: *“İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın,*

⁶⁷ **Ahd-Nâme**, 35-36.

⁶⁸ Hatip, A., a.g.e., 23.

⁶⁹ Nisa suresi, 4 / 37.

⁷⁰ Yenieli, N.,-Kayapınar, H., a.g.e., VI, 66.

⁷¹ **Ahd-Nâme**, 12-13.

⁷² Özbay, A.-Reca, Ö. Faruk. a.g.e., 99.

*günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın.*⁷³ Bunların yükü daha hafif, sağlayacakları yardımlar daha çoktur. Sana besledikleri sevgi daha gerçek, senin dışındakiler ile ilişkileri daha azdır. Bu gibileri hem özel hem de genel meclislerinde kendine yakın tutmalısın. Bunlar arasından öylesini bul ki, acı gerçekleri sana rahat bir şekilde söyleyebilsin ve evliya-yı kiram için mekruh sayılan yanlış hareketlerin ortaya çıkmasına engel olsun.⁷⁴

d. Yardımcıların Denetimi

Yaşadığı çağın ilim ve fikir adamlarından biri olan ve kendisinden önceki üç halife döneminde aktif rol oynayan Hz. Ali, devlet işlerinde denetimin önemine işaret eder ve şu önerilerde bulunur:⁷⁵

“Ey Mâlik! Yardımcılara karşı ihtiyatlı olmak gerekir. İçlerinden biri elini hıyanete uzatır ve denetçiler tarafından bu haber doğrulanırsa bu tanık olarak sana yeter. Artık ona haddi aşma cezası verebilir, yaptığına karşı onu suçlu tutar, müstahak olduğu cezayı verebilirsin. Kötü niyetlilerden bir örnek olmak üzere, elinden yetkilerini alır, kendisini itibarsızlık mevkiine düşürür, alınına hıyanet lekesini vurur, boynuna töhmet zincirini geçirebilirsin.”⁷⁶

Hz. Osman'ın şöyle dediği rivayet edilir: “*Allah Kur'an'la yola gelmeyi, sultanla yola getirir.*⁷⁷ Öyle anlaşılıyor ki, Hz. Ali burada Mervan b. Hakem'in kontrolden çıktığına işaret etmiş, yapılan hataların İslam dünyasında derin yaralar açtığını vurgulamıştır.⁷⁸ Yüce Allah, “*Ey insanlar, size fâsık (yoldan çıkmış) bir adam, bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.*”⁷⁹ buyurarak istihbaratın önemine işaret etmiştir.

C. Sosyal Hayat

a. Vali-Halk Kaynaşması

Valilerin uzun süre toplumdaki ayrı kalmalarının sakıncaları üzerinde duran Hz. Ali, görüşlerini şöyle ifade eder:

⁷³ Maide suresi, 5 / 2.

⁷⁴ **Ahd-Nâme**, 14

⁷⁵ Mevlana Şiblî, **a.g.e.**, V, 72-73.

⁷⁶ **Ahd-Nâme**, 29-30.

⁷⁷ M.Tâhir. b. Âşûr, **Makâsıdu's-Ser'i'ati'l-İslamiyye** (İslam Hukuk Felsefesi), Çevirenler: Akyüz, Vecdi-Erdoğan, Mehmet., İstanbul 1988, 187.

⁷⁸ Mevlana Şiblî, **a.g.e.**, V, 44; Aycan, İ. “**Mervan I**”, DİA, Ankara 2004, XXIX, 225-227.

⁷⁹ Fetih suresi, 48 / 6.

“Her ne sebeple olursa olsun, valiler uzun süre reaya ve berayadan ayrı kalmamalıdır. Zira bu ayrı kalış, bir yandan zulüm kapılarını aralayarak fırsatçıları harekete geçirir, diğer taraftan da halkın ülke meselelerine karşı ilgisini azaltır.⁸⁰ Şunu da bilmek gerekir ki, perdenin arkasındaki halk, perdenin öbür yanında neler olup bittiğini göremez. Bakışlarında olayların büyüğü küçülür, küçüğü büyür. İyiliği kötü, kötülüğü iyi görür. Doğruyu yanlıştan ayıramaz, hak ile batıl birbirine karışır. Neticede valiler de bir beşerdir. Halkın, kendisinden sakladığı işleri nereden bilecek! Gerçeğin apaçık belirtileri yok ki, bununla doğrular yanlıştan ayrılabilirsin.”⁸¹

Halife, valinin toplumdaki ilgi ve yetki alanlarını iki ana kategoride ele alır ve görüşlerini şöyle ifade eder:

“Ey Mâlik! Sen iki insan tipinden birisin:

1. İyilik yapmaya vakfetmiş bir insan olarak ortaya çıkarsın ki, uzun süre halktan uzak kalırsan, halkın acil ihtiyaçlarını karşılayamaz, cömertçe dağıtım yapamazsın.

2. Hor görülen ve cimrilik yapan bir adam olarak algılanırsın ki, bu ihtimale göre fakirler, yapacağın iyilikten ümidini kesip üzümler ve bir daha senden bir şey istemeğe cesaret edemezler. Allah şöyle buyurmaktadır: “*Bunlar öyle insanlardır ki, cimrilik ederler ve insanlara da cimriliği emrederler. Allah'ın kendilerine verdiği gizli şeyler.*”⁸² Oysa halkın senden istediği şeylerin çoğu, mantığa ve vicdana dayanan mutlak adalet gibi sana fazla yük ve zahmeti ağır olmayan şeylerdir.”⁸³

b. Halk Sınıfları

Mekke ve Medine bürokrasisinin içinde yetişen Hz. Ali, halkın çeşitli sınıflara ayrıldığını ve her sınıfın kendi içinde ayrı bir görevi bulunduğunu ifade eder ve şunları söyler:

“Ey Mâlik! Bilesin ki, hükmettiğin halk, askerler, kâtipler, kadılar, valiler, tüccar, sanat erbabı, vergi memurları ve fakirler olmak üzere sekiz sınıftan oluşmaktadır. Bu sekiz gruptan her biri bir çarkın dişlileri gibidir. Birinin iyiliği diğerinin iyiliğine bağlıdır. Hiç biri diğeri olmadan edemez. Âlemlerin rabbi olan Yüce Allah bunlardan her birine

⁸⁰ Hz. Ali'nin Bir Devlet Adamına Emir-nâmesi, Tercüme eden: Ersoy, Mehmet Akif. İstanbul 1963, 21.

⁸¹ Ahd-Nâme, 45.

⁸² Nisa suresi, 4 / 37.

⁸³ Ahd-Nâme, 46.

ait hadleri ve arzları, İlahî Kitaplarda ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnet-i şerifinde göstermiş ve korunan bir ahit olarak bizlere vermiştir.”⁸⁴

c. Sevgi ve Merhamet

Övünmeyi bırak, büyüklenmeyi terk et, mezarını hatırla⁸⁵ diyen Hz. Ali, sevginin her kapıyı açacağını ifade etmekte ve halka yaklaşım tarzını şöyle dile getirmektedir:

“Ey Mâlik! Toplumun her kademesine daima sevgi beslemek, onlara şefkat ve merhamet duyguları ile yaklaşmak gerekir.⁸⁶ Halkın güçsüzleri üzerine yırtıcı hayvanlar gibi gitmemek, mal ve eşyalarına el koymayı ve yağmalamayı ganimet saymamak gerekir. Zîrâ halk iki kısımdır.

1. Bir kısmı, reâyâ'nın müminleridir ki onlar senin din kardeşlerindir.

2. Bir kısmı da zimmîlerdir⁸⁷ ki, senin gibi Allah'ın kullarıdır. Bir beşer olarak yaptığın kusur ve hataların affedilmesini Allah'tan istediğin gibi, sen de taht-ı hükümetinde olan reayanın, kasten veya istemeyerek yaptığı kusur ve hatalarını affetmen gerekir. Allah buyuruyor ki, “O (korunan)lar bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfke(lerini) yutkunurlar, insanları affederler. Allah da güzel davrananları sever”⁸⁸ Zira reayanın üstünde, feryat edenlerin imdadına yetişecek sen varsın. Senin üstünde Halife vardır. Halifenin üstünde de, herkesin yardımına yetişen Hazreti Allah vardır. Şunu unutma ki, reayanın işlerini yürütmek üzere seni kefil kılan Yüce Allah, insanlar arasında reayanın işleriyle seni imtihan etmektedir.”⁸⁹

Beyt:

حکمت محض است اکر لطف جهان آفرین
خاص کند بندهء مصلحت عامرا.⁽⁹⁰⁾

Reâyâyâya baskı ve zulüm yaparak, intikam almaya kâdir olan Allah ile savaş ve kavgaya girme. Allah şöyle buyurmaktadır: “Kötülüğün cezası yine kötülüktür. Kim

⁸⁴ Ahd-Nâme, 18.

⁸⁵ A. Hatip, a.g.e., 254.

⁸⁶ Ahd-Nâme, 5.

⁸⁷ Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, III, 663.

⁸⁸ Âl-i İmran suresi, 3 / 134.

⁸⁹ Ahd-Nâme, 6.

⁹⁰ Hikmet, kâinatın yaratıcısının bir lütfüdür. Maslahat-ı âmme için bir kulunu seçer. Sadi-yi Şîrâzi, Gülîstan, Berlin 1362 (H.Ş), 17.

*affeder, barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez*⁹¹ Zaten senin Allah'tan intikam alacak kadar gücün yoktur. Kaldı ki sen, Cenâb-ı Allah'ın affına ve merhametine muhtaçsın.⁹²

d. Tabii Âfetler

Tabii afetler karşısında devletin duyarlı olmasını ve halkın uğradığı zararları karşılamasını isteyen Hz. Ali, bu konuda şöyle diyor:

"Tabii afetlerden yani, çekirge istilasından, fare kemirmesinden, kaynak sularının azalmasından, ekinlerin fazla yağmurdan çürümesinden, taşlık ve nehir yatağındaki arazilerin sel baskınından veya susuzluktan yanmasından, kısaca buna benzer semavî afetlerden ötürü halkın uğradığı zararı karşılayıp yükünü hafifletmelisin."⁹³ Hicretin 18. yılında vuku bulan kıtlıkta Hz. Ömer o yıl zekâtı erteletmiş, başta Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen "el kesme"⁹⁴ cezası olmak üzere bazı hadlerin uygulamasını durdurmuştur.⁹⁵ "Bu uygulamalar göz önünde bulundurularak halkın sıkıntılarını azaltmak için hiçbir fedakârlık sana ağır ve bıktırıcı gelmemelidir. Zira ihtiyaç anında, halkın arazi sıkıntısının giderilmesi ve emlâkin işletmeye açılması öyle bir sermayedir ki, belde ve vilâyetin imarı esnasında halkın, sana güzel övgüler yağdırmasını sağlar. Feyiz getiren adaletle rahatlar mutlu olurlar. Böylece sana verdikleri desteği devam ettirirler. Reaya, bu şekilde sağladığın rahatlıktan ve perişan hallerine çare olan adalet ve yardımdan mutlu olurlar. Gelecek için yaptığın stoklar, biriktirdiğin gıda maddeleri seni yüceltir, övgülerin çoğalmasına yol açar. Bu şekilde adalet ve insafli davranışından dolayı, zaman olur ki, büyük işler arasında yer alan önemli bir meseleyi onlara havale ettiğinde, gönül rahatlığı ile o işi kabul ederler. Zira hâli vakti yerinde olan halk, verilen görevleri kabul eder, sorumluluktan kaçmaz. Unutulmamalıdır ki, bir yerin harap olması orada yaşayan halkın yoksul düşmesinden ileri gelir. Valilerin, kendileri için mal biriktirmeleri, valilikte kalacaklarına şüphe ile bakmaları ve ayrıca, halkla ilgili stokların az oluşu reayayı fakir ve perişan eder."⁹⁶

⁹¹ Şûrâ suresi, 42 / 40.

⁹² **Ahd-Nâme**, 7.

⁹³ **Ahd-Nâme**, 31.

⁹⁴ Maide suresi, 5 / 38.

⁹⁵ Erdoğan, Mehmet, **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, İstanbul 1990, 235.

⁹⁶ **Ahd-Nâme**, 33.

e. Fakir ve Düşkünlerin Korunması

Hazinedeki parayı Arap ya da mevâlî, erkek ya da kadın, hür ya da köle ayırımı yapmadan bütün Medinelilere dağıtan Hz. Ali, fakir fukaranın sorunlarını şöyle dile getirir:⁹⁷ “Yönettiğin topraklarda geliri olmayan miskinler, dilenmeyen yoksullar, kronik hastalar, elsiz ayaksız durumda olan çaresizler vardır ki, Allah onların yoksulluk paylarını tahsis etmiştir.”⁹⁸ Allah buyurur ki, “*Sadakalar (zekatlar) Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere mahsustur*”⁹⁹ “O halde çevrende yaşayan fakir ve yoksullara devlet hazinesinden bir pay ayırmalısın. Diğer beldelerdeki yoksullara da, ticaret mallarından, ganimet gelirlerinden, Müslüman fakirler için ayrılan tahsisattan, yakın ve uzak farkı gözetmeden birer hisse vermek gerekir. Fakirlerin yakınlarına ne kadar yardım yaparsan, uzağına da onun kadar destek olmalısın.”¹⁰⁰ Zira Allah şöyle buyurur: “*İyilik ve takva üzerinde yardımlaşınız. Günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayınız.*”¹⁰¹ Buna göre, yakın uzak farkı gözetmeden fakirlerin hukukunu aynı ölçüde korumalısın. Nazarî meşguliyetler seni fakirlerin işleri ile ilgilenmekten alı koymasın. Zira zamanının çoğunu önemli saydığın işlere ayırmakla özrünü kabul ettiremezsin. Vefalı gayretlerini fakirlerden esirgeme. Merhamet duygularını ve samimî şefkatini onlardan uzak tutma. Allah buyurur ki, “*İnsanlara yanağını bükme (kibirlenerek boynunu bir yana büküp yüzünü insanlardan öte çevirme) ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenip övünen kimseyi sevmez.*”¹⁰² Divan görevlilerinin hakaretine uğrayan veya eşraftan zarar görüp, derdini sana anlatamayan biçareleri bulmak, hallerini sorup anlamak için, iyi niyetli, Allah'tan korkan, güvenilir, sadık kişileri görevlendirmelisin.”¹⁰³

İnsan hakları konusunda çok hassas davranan Hz. Ali, fakir ve düşkünlere gereken ilginin gösterilmesi konusundaki görüşlerini şöyle ifade eder:¹⁰⁴

“Hesap gününde Allah huzurunda özrünün kabul olmasını düşünerek fakirlere iyi davranman gerekir. Zira fakirler, reaya arasında adalet ve insafa daha çok muhtaçtır. Bu yüzden, fakirlerin hakkını verme konusunda çok hassas davranmalı, bilmeyerek haklarını veremediğin için Allah'a sığınmalısın. Dilencilik yolunu tercih

⁹⁷ Fiğlâlî, E. Ruhi, **Sünnî Tarih ve İlahiyat Geleneğinde Hz. Ali**, 136; O. Çalışlar, a.g.e., 100

⁹⁸ **Ahd-Nâme**, 38.

⁹⁹ Tevbe suresi, 9 / 60.

¹⁰⁰ **Ahd-Nâme**, 38.

¹⁰¹ Nisa suresi, 4 / 2.

¹⁰² Lokman suresi, 31 / 18.

¹⁰³ **Ahd-Nâme**, 39.

¹⁰⁴ İbnu Kesîr, a.g.e., V, 367.

etmedikleri için ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz kalan yetimlere ve iş göremeyen yaşlılara yardım etmek ve taahhütte bulunmak gerekir. Aslına bakılırsa anılan bu emir, valiler için ağır bir görevdir. Ne var ki, Allah tarafından beyan edilen güzel şeylerin doğruluğuna güvenerek, taleb-i akıbet ile bir hakkın edası yolundaki güçlüğe sabreden topluluğa Allah kolaylık ihsan etse gerektir. Ey Mâlik! İhtiyaç sahiplerinin gönlünde yatan istek ve arzularını ortaya çıkarmak için onlara zaman ayırmalısın. Ara sıra ihtiyaç sahiplerini huzuruna alıp onlarla konuşmalısın, mecliste mütevazı olup Allah'ın rızasını kazanacak alçak gönüllülük örneği vermelisin. Ben Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "*Bir ümmetin zayıfı, kuvvettisi ile eşit tutularak hakkını alamayınca, o ümmet hiçbir zaman kuvvetlenemez ve mukaddes olamaz*"¹⁰⁵ diye buyurduğunu birçok yerde duydum. Bu bakımdan, Ey Mâlik! Şunu aklından çıkarma. Tayin ettiğin yardımcı, memur, asker¹⁰⁶ ve polis tarafından fakir ve güçsüzlere uygulanan zulüm ve baskının önüne geçmelisin. Korku ve şiddeti ortadan kaldırıp, sertliği ve darlığı kendinden uzak tutmalısın ki, insanlar seninle yüz yüze korkmadan, çekinmeden konuşabilsinler. Böyle yaparsan rahmeti yaygınlaştırır ve ibadet sevabının verilmesine sebep olabilirsiniz.

Ey Mâlik! Şu da çok önemlidir: Yaptığın yardım ve iyiliği güzel sözlerle yapmalısın. Bir şey vermeyeceksen tatlı sözler söyleyerek ve özür dileyerek reddetmelisin. Bazı önemli işler vardır ki, onlarla bizzat ilgilenmen gerekir. Meselâ, bunlardan biri şudur: Kâtiplerin yazmakta zorlandığı hassas konularla bizzat ilgilenmelisin. Yani, gerekirse hesap ve kitabını kendin yapmalı ve ona göre cevap vermelisin. Bir de, halkın temel ihtiyaçlarını günü gününe karşılamalı ve bu günün işini yarına bırakmamalısın. Yapacağın yardımı, ihtiyaç fazlası hibe gelirlerinden karşılayabilirsin. Yaptığın her işi günü gününe imza altına alman gerekir. Zira her şey o gün içinde olup biter.¹⁰⁷

f. Hainlere Karşı Davranış

Menfaatleri uğruna her şeyi göze alıp düzeni bozanlara arka çıkılmamalıdır, diyen Hz. Ali, yakın çevre hakkında şu tespitleri yapar:

"Ey Mâlik! Halkın, valiye en ağır gelen sınıfı, yakın adamlarıdır ki, bunlar iyi gün dostudur. Zor günlerde yardımları az olduğu gibi adalete de mani olurlar.

¹⁰⁵ Hatipoğlu, H., a.g.e., VI, 543.

¹⁰⁶ Ahd-Nâme, 41.

¹⁰⁷ Ahd-Nâme, 43.

İstedğini alma konusunda, halktan daha çok baskı yaparlar. Verilenlere razı olmazlar ve daha az şükrederler. Yardım alamayınca özür kabul etmezler. Dünyevî bir felaket karşısında tahammülleri azdır.” Yüce Allah şöyle buyurur: “*Kendilerine hainlik edenleri savunma; zira Allah, hainlik edip günah işleyenleri sevmez!*”¹⁰⁸ Unutma ki, İslâm toplumunu oluşturan, dini yaşayıp koruyan ve din düşmanları için hazırlık yapan halk tabakasıdır. Senin de meylin ve samimiyetin halktan yana olmalıdır.”¹⁰⁹

g. Kusur ve Hatalar

Vatandaşla iç içe yaşayan, fikirlerini alan, gerektiğinde onlara nasihat eden, nasihatleri geri çevirmeyen ve doğru bulduklarını ciddi bir şekilde dikkate alan Hz. Ali, insanların gizli sırlarını araştıranlardan uzak durulması konusunda şunları söyler:¹¹⁰

“Ey Mâlik! Halk arasında yanına yaklaştırmayacağın ve kendilerinden en çok nefret edeceğin adamlar, halkın kusurlarını en çok araştıran kimseler olmalıdır. Zira Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır. “...*Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın; biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyendir*”¹¹¹ “Bilmelisin ki, insanların ayıplarını örtme konusunda validen daha uygun biri olamaz. Bu nedenle, senin görevin kusurları eşip ortaya çıkarmak değil, bildiklerini düzeltmek, bilemediğin ayıplar hakkında hükmü Allah'a bırakman gerekir. Sen halkın kusurlarını, gücün ölçüsünde ört ki, Allah da senin halktan gizli kalmasını istediğin şeyleri örtsün.”¹¹²

Devlet yönetimindeki tecrübelerden ders çıkaran Hz. Ali, Mâlik el-Eşter'e şu tavsiyelerde bulunur:

“İnsanlara bağlı olarak ortaya çıkan kin düğümlerini çözmen ve bunu bütün topluma mal etmen gerekir. Kin duygularını kendinden uzak tutmalı ve sana ters düşen işlere anlayış göstermemelisin.” Bu konuda Allah şöyle buyurur: “*Size sıkıntı verecek şeyleri isterler. Onların ağzından öfke taşmaktadır. Göğüslerinde gizledikleri (kin) ise daha büyüktür.*”¹¹³ Bu bakımdan fitne üretenlerin sözlerini onaylamakta acele

¹⁰⁸ Nisa Suresi, 4 / 107.

¹⁰⁹ **Ahd-Nâme**, 10-11.

¹¹⁰ Özbay, A.-Reca, Ö. Faruk, **a.g.e.**, 111.

¹¹¹ Hücürat suresi.”49 / 12.

¹¹² **Ahd-Nâme**, 12.

¹¹³ Âl-i İmran suresi, 3 / 118.

etmemelisin. Zira gammaz, hakkı örter. Her ne kadar nasihat edenlere benzese de.”¹¹⁴

h. Yüze Karşı Övgü

Ben övülmeyi seven biri değilim. Övgüden hoşlananlara söylenen sözleri bana söylemeyin. Yaltaklanarak ve dille rüşvet vererek benden uzaklaşmayın. Bana doğru söz ağır gelmez. Zira kendisine doğru söz ağır gelen kimse adaletle hüküm icra edemez.¹¹⁵Yüze karşı övgünün insanları gaflete düşürebileceğini ifade eden Hz. Ali, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklar:

“Ey Mâlik! Allah’tan korkan, yukarıda sayılan özellikleri taşıyan ve eşraf arasında müstesna yeri olan kimselere inanıp güvenmelisin. Yüzüne karşı seni övmelerine, yapmadığın bir takım işleri sana mal edip nefsini okşamalarına izin vermemelisin. Yüce Allah buyurur ki, “*Onlar sizi bozmaktan geri durmazlar*”¹¹⁶ Sen de bu ikazını göz ardı etmemelisin. Bilesin ki, fazla övgü, insanı kibre götürür ve gaflete düşürür.¹¹⁷ İyilik edenle kötülük edeni eşit tutmaman gerekir. Çünkü bu eşitlik, iyileri iyilikten vazgeçirir, kötülerini de kötülüğe alıştıırır. Allah buyurur ki, “*İstediler ki, sen yağçılık yapasın da onlar da yağçılık yapsınlar (sana yumuşak davransınlar)*”¹¹⁸ Bu bakımdan iyilik yapanlar ile olursun.”¹¹⁹

i. Bağış ve Hizmet

Devlet işlerinin bağış-hizmet ilişkisinden geçtiğini öne süren Hz. Ali, şu noktalar üzerinde durur:

“Bir valinin, halka ihsanda bulunmasından ve işlerini kolaylaştırmasından başka halkın hüsnü zannını celbedecek daha güzel bir şey olamaz. Allah buyurur ki, “*Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et.*”¹²⁰ Vali olarak halkın ileri gelenlerini özel işlerinde serbest bırakmalısın. Çünkü toplumun güvenini kazanmak, işleri kolaylaştırmaktan ve onlara hoşgörü ile yaklaşımdan geçer. Allah buyurur ki,

¹¹⁴ Ahd-Nâme, 11-12.

¹¹⁵ Gölpınarlı, A., a.g.e., 238.

¹¹⁶ Âl-i İmran suresi, 3 / 118.

¹¹⁷ Hatipoğlu, H., a.g.e., IX, 537-537; Sofuoğlu, Mehmed, **Sahih-i Müslim ve Tercemesi**, İstanbul 1988, VIII, 550.

¹¹⁸ Kalem suresi, 68 / 9.

¹¹⁹ Ahd-Nâme, 15.

¹²⁰ Kasas suresi, 28 / 77.

"Şimdi sen güzel bir hoşgörü ile hareket et."¹²¹ Böylece yaptığın bağışlar ve gösterdiğin âlicenaplık, yüreklerde uyanan nefreti emniyet ve sevgiye dönüştürür.

Vergi yönünden halkı zorlamaman ve yeni vergi ihdas etmemen gerekir. Onlara öylesine davran ki, senin hakkında iyi şeyler düşünsünler. Zira hakkında iyi düşünenler uygulamalarından hoşnut olanlardır. Kötü fikir taşıyanlar ise yönetiminden memnun kalmayanlardır. Üç halife döneminde uygulanan ve insanlar tarafından benimsenerek halkın kurtuluşuna vesile olan sünnete (adet ve geleneklere) müdahale etmemelisin. Bu şekilde dine uygun düşen ve geçmişte uygulanan bir âdeti bozmaya ve yeni yollar denemeye kalkarsan sevap, güzel âdeti koyana gider, vebal ise bu âdeti kaldırdığın için senin üzerinde kalır. Hükmettiğin topraklarda İlâhî ahkâmı yerleştirmek ve senden önceki zevatın başvurduğu kanunları hâkim kılmak için daima bilginlerle görüş alışverişinde bulunmalısın."¹²²

i. Vali-Yakın Dost İlişkisi

Toplumda devlet erkânının adını kullanarak menfaat peşinde koşan ve halka zulmeden insanların bulunabileceğini vurgulayan Hz. Ali, şu uyarılarda bulunur:

"Valilerin sorumsuzca hareket eden öyle özel dostları vardır ki, bunlar halka zulmeder, düşmanca davranır ve onları insafsızca ezmeye çalışırlar. Yapılan bu zulüm ve haksızlığı önlemek için, etrafta dolaşan özel dostlarına ve yakınlarına toprak vermemelisin. Zira halkın bazısına, küçük de olsa farklı muamele yapmak, tüm halkın tepkisine yol açabilir. "Eşrafı olduğum yörenin halkı ile ortak su kullanır ve ortak iş tutarım. Bana başvuran insanların problemlerini, yakınlarım aracılığı ile çözerim. Onlardan aldığım destek ve bağlılık ile yöreyi idare ederim" diyen valilerin taleplerine kulak asmamalısın. Önemli merkezlerin reisliğini isteyen valilerin ve anlaşma yaptığın kimselerin kabul edilemez isteklerine ve sınırsız iş taleplerine müsaade etmemelisin. Zira bu husus, onlara geçim kaynağı olur, ama sana (devlet hazinesine) bir getirisi olmaz. Ayrıca, dünya ve âhirette bunun yükü senin üzerinde kalır. Bu yüzden uzak yakın ayırımı yapmadan herkesi hakkı kabule zorlaman, her neye mal olursa olsun özel ve yakın dostlarına da aynı hassasiyeti göstermen gerekir. Allah buyurur ki, "Allah, İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size böylece ne güzel öğüt veriyor. Doğrusu Allah,

¹²¹ Hicr suresi, 15 / 85.

¹²² Ahd-Nâme, 16-17.

işiten, görendir."¹²³ Bu nedenle Reayanın hakkını hukukunu gözet, umulur ki işin sonu hayırla biter. Eğer halk senin zalim olduğunu düşünüyorsa, özür dileyerek reayanın sû-i zannını ortadan kaldırman gerekir. Eğer bu şekilde özür dileyecek olursan reayanın hakkını vermiş, işleri yoluna koymuş ve devamına kavuşmuş olursun."¹²⁴

j. Gurur ve Kibir

Halka sevgi ve merhametle yaklaşmayı, olayları tatlı dille çözmeyi, kaba ve sert davranışlardan uzak durmayı ilke olarak benimseyen Hz. Ali, valiye şu tavsiyelerde bulunur:

"Ey Mâlik! Halkı affettiğin için pişmanlık duymamalısın. Reâyâyâ yaptığın işkence ve zulümden dolayı sevinmemelisin. Yumuşak davranmak ve merhametli olmak varken insanlara öfkelenmek doğru bir davranış olamaz. Bir de sakın "*Ben güçlüyüm, emrederim, halk bana itaat eder*" deyip halkın üstüne gitmemelisin. Çünkü bu tarz düşünce ve fikirler kalbi bozar, inanç zafiyetine yol açar ve dinin bozulmasına sebep olur. Saltanat hevesinden dolayı övünmemen gerekir. Bir gün bolluk ve hayal olan şeyler ortaya çıktığı zaman, seni ve bütün kâinatı yaratan Allah'ın büyüklüğüne bakarak mekândan münezzeh olan yaratıcının kudretini düşünmelisin. O'na güvenerek kendini gurur bataklığından kurtarmalısın. Zira bu yöndeki yaklaşım, hem aşırı hırsını bastırır, hem seni nefsin öfkesinden uzaklaştırır hem de kaybolan düşünce yeteneğini geri döndürerek eski haline kavuşturur. Cenâb-ı Allah'ın büyüklüğüne ve kudretine benzemekten korkmalı ve o düşünceden uzak durmalısın. Zira Hak Sübhânehu ve Taâlâ Hazretleri bütün zorbalara gereken dersi verir ve bütün kibirlenenleri ve büyüklük taslayanları perişan eder."¹²⁵

k. Sakıncalar ve Tedbirler

Allah'ın, böbürleneni ve insanlara tepeden bakanları sevmediğini bu yüzden mütevazı olunması gerektiğini ifade eden Hz. Ali şu önemli noktalar üzerinde durur:

"Ey Mâlik! Kendini beğenmekten uzak durmalısın. Yüce Allah şöyle buyurur: "*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenip övünen kimseyi*

¹²³ Nisa suresi, 4 / 58.

¹²⁴ **Ahd-Nâme**, 46-48.

¹²⁵ **Ahd-Nâme**, 7-8.

sevmez"¹²⁶ Bu uyarıları dikkate alarak duygularının güzel göstermeye çalıştığı şeylere aldanmamalısın ve yapılan övgüye şüphe ile bakmalısın. Yüzüne karşı methedilmeye izin vermemelisin. Zira bu tür hareketler şeytanın kolladığı fırsatlara yol açar ve iyilikleri yok eder. Oysa övgü, başış sahibinin yaptığı başışın karşılığını vermek için yapılır. Yönettiğin insanlara iyilik yapınca onları töhmet altında bırakmamalı, iyiliğini başlarına kakmamalısın. Yaptığını çok görmekten de çekinmelisin. Vermeyi kararlaştırdığın şeylerden vazgeçmemeli, vaadini yerine getirmelisin. Zira başa kakmak, ihsanı iptal eder, hakkın nurunu ortadan kaldırır, mübalağa ise gerçeği söndürür. Allah buyurur ki: *"Ey inananlar, insanlara gösteriş için malını verip Allah'a ve ahiret gününe inanmayan adam gibi, başa kakmak ve eziyet etmekle sadakalarınızı boşa çıkarmayın."*¹²⁷ Şunu da bilmen gerekir ki, verilen sözden dönmek, yapamayacağın şeyi söylemek Allah'ın gazabına sebep olur."¹²⁸ Bu konuda Allah şöyle buyurur: *"Ey insanlar niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz. Yapmayacağınız şeyleri söylemek, Allah katında en sevilmeyen şeydir."*¹²⁹ Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber, *"İnsanlara hayrı öğretip de kendileri yapmayanlar, kendisi yanıp başkalarını aydınlatan kandile benzer."* buyurmaktadır.

130

Her işin ölçülü ve planlı yapılmasını, işlerin aceleyle getirilmemesini ilke olarak benimseyen Hz. Ali, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder.

"Ey Mâlik! Yapman gereken işlere vaktinden önce başlamamalı ve zamanı gelince de gevşeklik gösterip fırsatı kaçırmamalısın. Önü arkası belli olmayan işlerde ısrarlı olmaman ve yanıltıcı sözler söylememen gerekir. Açıklık ve kesinlik kazanan işlerde de geç kalmamalı, acizlik göstermemelisin. Her işi yerli yerinde yapman, herkesi layık olduğu yerde değerlendirmen gerekir."¹³¹

Herkesin üzerinde ittifak ettiği noktalarda kendini öne çıkarmamalısın. Zira sen başkalarına model olacaksın, bu bakımdan çoğunluğun birleştiği noktalarda gaflete düşmemelisin. Yönetimin altındaki insanların hatalarını görmezlikten gelersen başkasının yerine sen ceza görürsün. Kısa bir süre sonra işlerin üzerindeki perdeler açılır ve mazlumun hakkı senden alınır. Öfkene, gazabına, eline, diline hâkim olmalı,

¹²⁶ Lokman suresi, 31 / 18.

¹²⁷ Baka suresi, 2 / 264.

¹²⁸ **Ahd-Nâme**, 54.

¹²⁹ Saf suresi, 61 / 2-3.

¹³⁰ Yenieli, N.-Kayapınar, H., **a.g.e.**, VI, 75.

¹³¹ **Ahd-Nâme**, 54.

hiç kimsenin hatırını kırmamalısın. Bütün bu sayılanlardan masun kalabilmek için olaylardan uzak durman, şiddetini ertelemen gerekir. Böylece öfken azalır ve duygularına hâkim olursun.¹³²

Arzularını öne çıkararak, yukarıda belirtilen kötü işlere itibar etmemelisin. Zira Allah'a döneceğin günden endişe duymadıkça, iç huzurunu ve kendine hâkim olma imkânını hiç bir zaman bulamazsın. Şimdi, adaletli hükümetten, faziletli sünnetten, Hz. Peygamber (s.a.)'den ve Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen hükümlerden olarak selef-i eşrafın ortaya koyduğu birikimi düşünüp hatırlamak sana vacip olmuştur. Bu gibi meselelerde bizden gördüğün güzel hasletlere uygun hareket etmen gerekir. Eğer nefsin arzularına tabi olursan ceza kaçınılmaz olur. Bu emir-nâmemde bildirdiğim hükümlere uygun hareket etme yolunda kendini zorlaman gerekir.”¹³³

D.İktisâdi Hayat

a. Piyasaların Denetimi ve Ölçü-Tartı Aletleri

Semavî dinlerde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerim'de de ölçü ve tartıyı ele alan birçok hükümler yer almaktadır.¹³⁴ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “*Ölçüyü ve tartıyı adalette yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin*”¹³⁵ Bu meseleyi çok önemseyen Hz. Ali, çözüm yollarını şöyle sıralar:

“Piyasalarda alım ve satım doğru tartılarla yaptırılmalıdır ki, alan da satan da zarar görmesin.¹³⁶ Narh koyarak alış verişin adil yapılmasını sağlaman gerekir. Allah şöyle buyurur: “*Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline. Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman ölçüyü tam yaparlar. Kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman (ölçü ve tartıyı) eksik yaparlar.*”¹³⁷ Koyduğun yasaktan ve yaptığın uyarıdan sonra, (ihtikâr) stok ve karaborsacılık yapan esnafı, aşırı gitmeden ve örnek teşkil edecek bir ceza ile derhal cezalandırman gerekir.”¹³⁸

¹³² Ahd-Nâme, 55.

¹³³ Ahd-Nâme, 56.

¹³⁴ Hüd Suresi, 84-85; Bakır, A., İktisâdi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi, 142

¹³⁵ Hud suresi, 11 / 85.

¹³⁶ Hatipoğlu, H., .g.e., VI, 212.

¹³⁷ Mutaffin suresi, 83 / 1-3.

¹³⁸ Ahd-Nâme, 38.

b. Karaborsa ve Vurgunculuk

Toplumda para hırsıyla yanıp tutuşan ve fakir fukaranın bir dilim ekmeğine göz diken insanların var olabileceğine işaret eden Hz. Ali, bir malın değerinin çok üstünde satılmasına veya müşterinin satıcı tarafından tanınan birisi olması nedeniyle gerçek fiyatının altında satın alınmasına karşı çıkar¹³⁹ ve alınması gereken tedbirler konusunda şunları söyler:

“İnsanların çoğunda aşırı hırs ve bencillik vardır. Önemli mal ve emtiayı stok edip, zamanı gelince değerinin üstünde bir fiyatla satarak, halkın alım gücünü zorlar ve huzursuzluğa sebep olurlar. Tüm halkı etkileyen bu zarar kapısına göz yummak valiler için büyük bir eksiklik. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “Allah'ın size verdiği rızktan helal ve temiz olarak yiyin ve inandığınız Allah'tan korkun”¹⁴⁰ Bu bakımdan karaborsaya giren vurguncularla konuşup onları ikna etmen gerekir. Zira Allah Resulü (s.a.v.) vurgunculuğu¹⁴¹ ve madrabazlığı men etmiştir.”¹⁴²

c. Esnaf ve Sanatkarlar

Bazen tek başına bazen de kadı gibi yüksek rütbeli bir devlet memurunu yanına alarak Kûfe çarşılarını gezip alış veriş yapan Hz. Ali, esnaf ve sanatkârlarla ilgili görüşlerini şöyle sıralar:¹⁴³

“Ey Mâlik! Esnaf ve sanatkârın yerleşğine, hareketlisine, sükûnet içinde olanına, helal kazanç için çaba gösterene hayır dua ile tavsiyelerde bulunmalısın. Zira esnaf kesimi, reaya ve berayanın hem fayda ve menfaati için çalışırlar hem de onların müşküllerinin çözümüne yardımcı olurlar. Bunun dışında ihtiyaç maddelerini ülkenin ovalarından, denizlerinden, sahillerinden, dağlarından ve insanların kolay ulaşamadığı yerlerden ve hatta gitmeye cesaret bile edemediği uzak mahallerden, tehlikeli ve öldürücü bölgelerden getirerek reaya ve berayanın hizmetine sunarlar.¹⁴⁴ Esnaf ülkede huzurun kaynağıdır. Doğacak musibetlerden ve tehlikeli şeylerden korkmazlar. Bu nedenle daima esnafın işlerini kolaylaştırmalısın. Uzak, yakın farkı

¹³⁹ Bakır, A., *İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi*, 145.

¹⁴⁰Maide suresi, 5 / 88.

¹⁴¹ Hatipoğlu, H., *a.g.e.*, VI, 121.

¹⁴² *Ahd-Nâme*, 37.

¹⁴³ İbnu Kesîr, *a.g.e.*, VIII, 10; A.Cevdet, *a.g.e.*, 160; Bakır, A., *İktisâdî ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi*, 140.

¹⁴⁴ *Ahd-Nâme*, 36.

gözetmeden onları koruma altına alarak kötü muamele görmelerine izin vermemelisin.¹⁴⁵

d. Vergi ve Kalkınma

Gelir getiren toprakların ihmal edilmesine karşı çıkan Hz. Ali, tarıma elverişli toprakların sulanabilmesi için nehirlerin ıslah edilmesini ve ziraata uygun hale getirilmesini ister¹⁴⁶ ve doğacak tehlikeye şöyle işaret eder:

“Ey Mâlik! Bundan böyle malum ola ki, vergi işini ihmal etme. Allah buyurur ki, “Şüphesiz ki, Allah kendisine yardım edenlere mutlaka yardım edecektir.”¹⁴⁷ Vergi memurlarının yaşam düzeyini yükselt. Çeşitli yollarla vergi verenlerin de işini kolaylaştır. Zira halkın refahı, ehl-i haracın kurtuluşuna bağlıdır. Çünkü halk, haracın ve haraç memurlarının eş ve çocuklarıdır.”¹⁴⁸

Ağır vergiden kaçınılmasını, mali güç nispetinde vergi toplanmasını, vatandaşın yiyecek ve giyecekleri ile kullandıkları hayvanların alınmamasını isteyen halife, ülke kalkınması konusunda şunları söyler:¹⁴⁹

“Şunu unutma ki, vergi toplamaktan ziyade ülkenin kalkınması için çaba göstermelisin. Zira vergi halka hizmet ile elde edilebilir. Hizmet vermeden vergi toplama yoluna gitmemelisin. Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Kim ölü toprağı canlandırırsa o toprak onunundur. Zalim damar (sahibi)ne hak yoktur.”¹⁵⁰ Bu bakımdan arazi ve emlakın gelişmesi için çaba göstermeyip, sadece vergi tahsil cihetine gidersen ülkeyi harabeye çevirir, insanların perişan olmasına neden olursun.”¹⁵¹

e. Âyân ve Yöneticiler

Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi, kendi zamanında da devlet kurumlarında görev yapan memurlara maaş bağlandığını söyleyen Halife¹⁵² devlet memurlarının tayin ve maaşları hakkında şu görüşlere yer verir:

“Ey Mâlik! Mal ve vergi memurlarını denetim altında bulundurmalısın. Kusur ve hıyanetlerinin cezasız kalmayacağını bilen ve senden korkup çekinen memur ve

¹⁴⁵ Ahd-Nâme, 37.

¹⁴⁶ Bakır, A., İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi, 221.

¹⁴⁷ Hac suresi, 22 / 40.

¹⁴⁸ Ahd-Nâme, 30

¹⁴⁹ Mutlu, İ., a.g.e., 36.

¹⁵⁰ Yenieli, N.-Kayapınar, H., a.g.e., XI, 403.

¹⁵¹ Ahd-Nâme, 31.

¹⁵² Bakır, A., İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi, 239-240.

idarecileri tayin etmelisin. Daha sonra bu kişileri kendi yönetim anlayışına göre yetiştirmeli ve yaptığı işleri, tavır ve davranışlarını takip etmelisin.”¹⁵³

Uygulamalarını bazı önemli ahlak kurallarına ve devletin beka ve itibarını etkileyecek faktörlere dayandıran Hz. Ali, insanlar arasındaki haksızlıkları zararsız bir düzeye indirmeyi amaçlamakta¹⁵⁴ ve şu tavsiyelerde bulunmaktadır.

“Kendilerini eşrafın ahabı olarak gören kimseleri âyan ve idareci tayin etmemelisin. Bu iş için iyiliği maruf ailelerden yetişmiş, İslâm'a hizmeti geçmiş, tavır ve davranışları denenmiş kişileri mutasarrıf¹⁵⁵ ve idareci olarak tayin etmelisin. Zira onlar, ahlakı üstün, iyi niyetli, bencillik cazibesine az kapılan, işleri en doğru yapan kimselerdir. Bu görevlilerin maaşlarını bizzat kendin tanzim takdir etmelisin. Zira göstereceğin bu yakın ilgi kendilerini düzeltme konusunda onlara güç kazandıracak ve devlet malına el uzatmaktan men edecektir. Şayet emrine karşı gelir yahut emanete hıyanet ederlerse bu senin için aleyhlerine kullanacağın bir delil olur. Ara sıra bu görevlileri vefalı dostların aracılığı ile gizil olarak teftiş ettirmen gerekir.”¹⁵⁶

Kûfe'den çok uzakta bulunan merkezlerde görev yapan devlet memurlarını kontrol etmek için Ka'b b. Mâlik'i müfettiş tayin eden Halife, yazdığı mektupta şunları söyler: “Sevad bölgesindeki bütün kasabalara uğra ve oradaki memurları kontrol et. Sonra Fırat ve Dicle arasındaki merkezleri dolaş ve oradaki memurların durumlarını gözden geçir ve görev sonunda kanaatini bana bildir”¹⁵⁷ “Zira bu gizli teftiş, hem onların sorumsuz davranışlarını kırar, reaya ile içli dışlı olmaya zorlar ve hem de yordakçuların zulmünden korumaya sebep olur.”¹⁵⁸

E.Hukuk ve Adalet

a. Adâletin Tam Uygulanması

Baştan sona ezberlediği Kur'ân-ı Kerim'den hükümler çıkararak ve yaşadığı asrda fıkıh ve feraiz ilimleri konusunda büyük bilgi sahibi olan Hz. Ali, eş dost, yakın uzak farkı gözetilmeksizin adaletin herkese eşit dağıtılmasını şöyle ifade eder: ¹⁵⁹

¹⁵³ Ahd-Nâme, 27.

¹⁵⁴ Bakır, A., İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi, 241.

¹⁵⁵ Pakalın, M. Zeki, “mutasarrıf”, a.g.e.,II, 586.

¹⁵⁶ Ahd-Nâme, 28-29.

¹⁵⁷ Bakır, A., İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi,149.

¹⁵⁸ Ahd-Nâme, 27-29.

¹⁵⁹ M. A. Köksal, a.g.e., XI, 278; Keskiöglü, O., a.g.e.,75.

“Ey Mâlik! Eşin dostun veya reayadan ahbab ve akrabalarının istek ve arzuları, reayanın huzurunu kaçırırsa veya Allah’ın rızasına aykırı düşerse, olaya insaf ve iyi niyetle yaklaşmalı ve Allah’ın rızasına aykırı davranmaktan uzak durmalısın. Eğer bunun tersini yaparsan zulmetmiş olursun.”¹⁶⁰ Allah buyurur ki: “Kötülüğün cezası yine, onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, başırsa onun mükâfatı Allah’a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez”¹⁶¹ Unutma ki, Allah’ın kullarına zulmedenin davacısı Allah’tır, Allah’ın kulları değildir. Allah da bir kimseye hasım oldu mu, o kimsenin tutunabileceği bütün deliller batıldır. Ölünceye kadar yahut tevbe edinceye kadar, Allah ile savaş halinde olur. Zira zulüm ehlini gözetim altında tutan Cenâb-ı Akdes-i İlâhî, mazlumların bedduasını işitir, zalimlere de zamanı gelince azabını yollar.

Hz. Ömer’in “*Ebu’l-Hasan’ın bulunmadığı adli ve fikhî meseleden Allah’a sığınırım*”¹⁶² biçiminde tarif ettiği Hz. Ali, zekâtın toplanması konusunda şöyle der: Üç yönden tahsile yetkili olduğun meblağın ortasını tercih etmek gerekir. Meselâ, Zekâtı toplamaya memur olan kimse, ganimetlere ait zekâtın, gerek en yükseğini ve gerek en düşüğünü ve gerece ortasını almaya yetkili iken, ortasını almak daha uygun olur. Zira en yükseğini alırsa, mal sahibine haksızlık olur, şayet en düşüğünü tahsil ederse Beytül-mala haksızlık olur.¹⁶³ Zira “*İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.*”¹⁶⁴ Bu bakımdan hakların dağıtımı sırasında, herkese eşit davranmalısın. Halk ile üst sınıflar arasında anlaşmazlık çıkarsa, halkın eğilimlerine kulak vermek tercih edeceğin en güzel yoldur. Zira kamunun hoşnutsuzluğu eşrafın rızasını yok eder. Kamunun rızasını kazanınca da eşrafın hoşnutsuzluğu ortadan kalkar.”¹⁶⁵

b. Kadılar ve Hakimler

Adlî sahada üstün bir yere sahip olan Hz. Ali’nin, Medine’deki beş aylık devlet başkanlığı sırasında buraya bir kadı tayin edip etmediği konusunda fazla bir bilgiye sahip değiliz. Adlî teşkilatın temelini Kûfe’de atan Hz. Ali, Kûfe kadısı olarak Şureyhî tayin etmiştir.¹⁶⁶ Hz. Ömer zamanında kadıların tayin ve azilleri merkezî hükümet

¹⁶⁰ Ahd-Nâme, 8.

¹⁶¹ Şûrâ suresi, 42 / 40.

¹⁶² İbnu Abdîl-Berr, *el-İstıtab fi Ma’rifeti’l-Ashâb*, Mısır 1328, III, 38.

¹⁶³ Ahd-Nâme, 9.

¹⁶⁴ el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü’l-Hafâ*, Beyrut, 1988, I, 391, (Hadis no: 1247).

¹⁶⁵ Ahd-Nâme, 10.

¹⁶⁶ Bakır, A., *İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi*, 131.

tarafından yapıldığı halde, Hz. Ali bu yetkiyi, Kûfe hariç bölge valilerine vermiştir.¹⁶⁷ Kendinden önceki halifelere müsteşarlık yapan ve aynı zamanda hâkimlik görevinde da bulunan Hz. Ali, hâkimlerin seçimi konusunda şöyle der:¹⁶⁸

“Halk arasında kolayca karar vermek için öyle bir adam seçmelisin ki, ilim ve birikimde herkesten üstün olsun. İş yoğunluğundan sıkılmasın. Halktan gelecek baskıya aldırmaıyıp doğrunun yanında olsun. Mahkeme esnasında, savunma tarafını tutup ayak diretmesin. Tarafları tam olarak dinlemeden karar vermesin.¹⁶⁹ Olayları çarpıtmasın. Hatasında ısrarlı olmasın. Gerçek ortaya çıkınca, haklıya hakkını versin. Hakka teslim olmaktan acze düşmesin. Nefs-i emmâreyi, aşırı isteklerden uzak tutsun. Şüpheli konuları derinlemesine incelemeyen hüküm vermesin.¹⁷⁰ Kavgalı insanların tereddüt ve talepleri karşısında bıkkınlık göstermesin. Hak ve hakikatin açıklık kazanmasına özen göstereyin. Keskin kılıç gibi kesici ve koparıcı olsun. Ehil insanların övgüsü ile mağrur olmasın. Yüze gülen dalkavuklara kanmasın.”¹⁷¹ Allah şöyle buyurur: “Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehil (ve erbabına) vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”¹⁷²

“Aslında, toplumda bu sayılan özellikleri taşıyan insan az bulunur. Bu bakımdan onun sözünde duruşunu ve herkes tarafından bilinen bir kişi olup olmadığını iyice araştırmalı, tayin ettiğın kadının fakirliğini gidermeli ve bütün ihtiyaçlarını karşılamalısın.”¹⁷³ Zira Hz. Peygamber de hâkimin kendi kendine yeterliliğine büyük önem vermiş ve Attab'ı Mekke valisi tayin ettiğı sırada kendisine 30 dirhem maaş bağlamıştı.¹⁷⁴

c. Mahkeme Usulleri

Kadınların vereceğı kararların yakından takip edilmesini isteyen Hz. Ali “Ben şahitleri birbirinden ayıran ilk kimseyim”¹⁷⁵ diyerek mahkemelerde şahitlerin önemine dikkat çeker. Hz. Ali, kendisi ile ilgili bir şikâyet için Şureyh'in başkanlık ettiğı

¹⁶⁷ Bakır, A., *İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi*, 126.

¹⁶⁸ Hasan İbrahim.Hasan, a.g.e., I, 349.

¹⁶⁹ M.Tâhir. b. Âşûr, a.g.e., 307.

¹⁷⁰ *Ahd-Nâme*, 25.

¹⁷¹ *Ahd-Nâme*, 26.

¹⁷² Nisa suresi, 4 / 58.

¹⁷³ *Ahd-Nâme*, 26.

¹⁷⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Türkçesi: Mutlu, M. Said-Tuğ, Salih, İstanbul 1969, II, 192.

¹⁷⁵ Hamidullah, M., *İslâm Peygamberi*, II, 191.

mahkeme huzuruna gelmiş ve oğlu Hz. Hasan'ı da şahit göstermişti. Şureyh, şahidin babası lehine şahadette bulunamayacağını ileri sürerek Hz. Hasan'ın şahitliğini reddetmişti. Bu adil hâkimin kararını çok beğenen Hz. Ali, Şureyh'in 100 dirhem olan maaşını 500 dirheme çıkarmıştı.¹⁷⁶ "Bu bakımdan Ey Malik! Sen de halk arasında sana yakınlığı ile bilinen ve toplumda itibar sahibi olan kadılara öyle bir mevki ver ki, yakınlarından hiç bir kimse o mevkie göz dikmesin."¹⁷⁷

d. Adli Denetim

Hâkim ve kadıları sık sık denetleyen Hz. Ali, Küfe kadısı Şureyh'in lükse düşkün olduğunu, haksız kazanç elde ederek seksen bin dinara bir ev satın aldığını¹⁷⁸ ifade eder ve valiye şu önerilerde bulunur: "Ey Mâlik! Davaların sonuçlarına ve kadıların hal ve hareketlerine çok dikkat etmelisin. Zira bozuk düzen anlayışının bir uzantısı olarak bu din, kötü niyetli ve şerli insanların elinde esir oldu. Ne acıdır ki, din namına istediklerini yapıyorlar ve din-i mübini kullanarak dünyalık elde etmeye çalışıyorlar."¹⁷⁹

Duruşma esnasında hâkimin ses tonunun davacı ve davalıdan daha yüksek olduğunu öğrenen Hz. Ali, sabah tayin ettiği Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi aynı gün görevden aldığı rivayet edilmektedir.¹⁸⁰ Günümüzdeki uygulamalara baktığımızda tek dereceli olarak hüküm veren hâkimler fesada bulaşmış ve sorumsuzluk artmıştır. Bunun sonucu olarak mahkemelerde tek hâkim usulü terk edilmiş ve toplu hâkim usulüne geçilmiştir.¹⁸¹

F. Askerî İşler

a. Vali-Asker İlişkisi

Hz. Peygamber zamanında devamlı bir ordu olmadığı gibi dâhilî emniyeti sağlayan polis teşkilatı da yoktu.¹⁸² Silah taşımaya muktedir her yetişkin Müslüman dinin hizmetinde, askerlik vazifesi ile mükellefi. Bir sefer esnasında devlet reisi gönüllüleri askere çağırırdı.¹⁸³ Hz. Peygamber'in vefatından sonra düzenli bir

¹⁷⁶ Hamidullah, M., *İslâm Peygamberi*, II, 192; Bakır, A., *İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi*, 239.

¹⁷⁷ *Ahd-Nâme*, 27.

¹⁷⁸ Bakır, A., *İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi*, 132.

¹⁷⁹ *Ahd-Nâme*, 27.

¹⁸⁰ Bakır, A., *İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi*, 148'de (gös. yer.)

¹⁸¹ Erdoğan, M., *a.g.e.*, 175.

¹⁸² Geniş bilgi için bkz. Bakır, A., *İktisadi ve İdarî Yönden Hz. Ali Dönemi*, 150-155.

¹⁸³ Hamidullah, M., *İslâm Peygamberi*, II, 237.

ordunun eksikliği hissedilmiş ve Medine'de kuşatılan Hz. Osman savunması kalmıştı. Talha, Zübeyr ve Hz. Aişe üçlünün başlattığı huzursuzluğu gidermek amacıyla Basra'ya doğru yola çıkan Hz. Ali'nin yanında sadece yedi yüz kişiden oluşun bir ordu vardı. Yeni orduyu kurmak üzere Küfe şehrini merkez yapan Hz. Ali, şu önemli tespitleri yapar:¹⁸⁴ "Halk ancak asker ve ordu ile ayakta durabilir. Askerin düzeni, araç ve gereci ise toplanan vergilerle karşılanır. Ordu ve asker varlığı kadıların, vergi memurlarının ve kâtiplerin varlığına bağlıdır. Çünkü akitterde ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözen, vilâyetin çıkarlarını ve ülkenin âli menfaatlerini koruyan, özel ve hükmî şahısların işlerini yapan bunlardır. Böyle olunca da, vergi ödeyen ticaret ve sanat erbabı korunmalı, bu kesimin birlik ve beraberliği sağlanmalıdır. Zira bunlar geçim kaynaklarını ve iş âletlerini üreterek piyasayı canlandırır. Bu yüzden esnafın gelişmesi, merhametli, halk ile barışık, öfkesi ağır, asil, soylu, kalbi temiz tüccar ve sanat ehlinin gelişmesi ile mümkün olabilir. Yüce Allah, "Doğrusu Allah, rızık verenlerin en iyisidir"¹⁸⁵ buyurarak sefillerin ve yokluk içinde kıvranan fakirlerin işlerinin takdir edildiğini ortaya koymuştur. Kur'ân-ı Kerim'de, "Akrobaya, yoksula, yolcuya (zekat ve sadakadan) hakkını ver"¹⁸⁶ buyurarak fakir ve yoksulların geçimini sağlayacak kadar bir sosyal güvenceye kavuşturulmasına işaret edilmiştir."¹⁸⁷

b. Komutan ve Ordu

Hız. Peygamber döneminde hemen bütün seferlere katılan, Cemel, Siffin ve Nehrevan savaşlarını¹⁸⁸ yöneten Hz. Ali, dünya kılıcından kaçanın ahiret kılıcından kurtulamayacağını, cennetin mızrakların gölgesi altında olduğunu, kaçan kişi ömrünü uzatamayacağını¹⁸⁹ söyler ve komutanda aranacak özellikleri şöyle sıralar:

"Ey Mâlik! Allah ve Resulüne inanan, ulü'l-emre sadık kalan, asilerin ve din düşmanlarının üzerine cesaretle giden, fukara ve zayıflara şefkat elini uzatan, askerliği çok iyi bilen ve savaşta kendini ispat eden kişileri ordunun başına getirmelisin.¹⁹⁰ Yönetimin altındaki bütün halktan asalet sahibi, yiğitliği ile ünlü, cesur, cömert, iyiliksever, kökten asil, himmet ve gayreti sınırsız olan insanlara

¹⁸⁴ Bakır, A., *İktisâdî ve İdârî Yönden Hz. Ali Dönemi*, 165.

¹⁸⁵ Hac suresi, 22 / 58.

¹⁸⁶ Rum suresi, 30 / 38.

¹⁸⁷ *Ahd-Nâme*, 19-20.

¹⁸⁸ Halife b. Hayyât, a.g.e., 244; Hatipoğlu, H., a.g.e., VII, 593-601; Ecer, A. Vehbi, *İslam Tarihi Dersleri II*, Kayseri 1995, 168.

¹⁸⁹ Gölpınarlı, A., a.g.e., 240.

¹⁹⁰ *Ahd-Nâme*, 20.

yakınlık duyarak onlara iltifat etmelisin. Çünkü bunlar himmet ve kerem sahibi kimselerdir.”¹⁹¹

Ordunun sabah ve akşam serinliğinde yürütülmesini, öğle saatlerinde dinlendirilmesini, cephede askerle omuz omuza bulunup, askerin devamlı olarak denetim altında tutulmasını isteyen Hz. Ali, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder: “Bundan böyle, malum ola ki, anne ve babaların çocuklarına kol kanat gemesi gibi, sen de askerin tutum ve davranışını aynı duygularla takip etmelisin. Askeri güçlendirmek için elinden gelen her şeyi yapmalı, taahhüt ettiğin yardımı zamanında mahalline ulaştırmalısın. Zira yaptığın anlaşmaya ve verdiği söze vefa gösterirsen askerin sempati ve desteğini kazanırsın.” Zira Allah şöyle buyurmaktadır: “*Kim sözünü yerine getirir ve (günahtan) korunursa, şüphesiz Allah da korunanları sever*”¹⁹² O halde askerin önemli işlerini görüyorum diyerek, küçük çaptaki işlerini sorup soruşturmayı da ihmal etmemelisin. Zira bazen askeri küçük bir yardım ile rahatlatılabilir, bazen de büyük yardımlar ile memnun edemeyebilirsin. Komutanların sence en makbulü, askere iyi davrananlar, hem kendilerini ve hem de ailelerini sıkıntıdan kurtaracak kadar kendi servetinden fedakârlık yapanlar olmalıdır. Bu sayede asker sadece zafer kazanma fikri etrafında birleşebilir.”¹⁹³ Zira zafer, tedbir ile tedbir akli kullanmakla, akli kullanmak da sırrını saklamakla olur.¹⁹⁴

Zira Kur’ân-ı Kerim’de, vatan savunmasının büyük sevaplar arasında yer aldığını, savaştan kaçanların ağır cezalara çarptırılacağını belirten birçok hüküm yer almaktadır. Mesela Tevbe suresinde şöyle buyrulmaktadır: “*Gerek hafif gerek ağır olarak (silahlı, silahsız; binekli, bineksiz, kolay, zor hangi olursa olsun topluca) savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.*”¹⁹⁵

Sıffin savaşında Hz. Hasan’ın savaşa katıldığını gören Hz. Ali “Şu genci tutun belimi kırmayın. Çünkü bu ikisinin (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) ölmesini ve Resulullah’ın soyunun kesilmesini istemem; bu bana çok ağır gelir”¹⁹⁶ diyen Hz. Ali, askeri memnun edebilmenin yollarını şöyle dile getirir:

¹⁹¹ Ahd-Nâme, 21.

¹⁹² Âl-i İmran suresi, 3 / 76.

¹⁹³ Ahd-Nâme, 22.

¹⁹⁴ Hatip, A., a.g.e., 48.

¹⁹⁵ Tevbe suresi, 9 / 41.

¹⁹⁶ Gölpınarlı, A., a.g.e., 242.

“Askere karşı şefkatli olmak, sefer görevleri bitince ordudan ayrılmalarına izin vermek, istek ve arzularına ılımlı yaklaşmak, yüzlerine karşı güzel öğüt vermek, savaşta gösterdiği kahramanlıkları anlatmak gerekir. “*Ve galip gelenler bizim ordumuz olacaktır*”¹⁹⁷ diyerek savaşta gösterilen çaba ve gayretin övülmesi, askerin cesaret bulmasına ve savaştan korkanların gayrete gelmesine vesile olur. Ayrıca askerin ruh hali iyi tahlil edilmeli, komutanların endişeleri ciddiye alınmalı, rütbesiz askerin sıkıntıları göz ardı edilmemelidir. Zira kasıtlı olarak küçüğü büyük, büyüğü küçük görmek doğru bir davranış değildir.”¹⁹⁸

c. Barış Teklifi

Hayber fatihi olarak bilinen Hz. Ali,¹⁹⁹ Sıffin savaşında olduğu gibi düşman tarafından getirilen barışın kabul edilmesi gerektiğini ifade ederek şunları söyler:²⁰⁰

“Eğer düşman sizinle savaşmaz ve sizinle barış içinde yaşamak isterse ve bu teklif Allah rızasına uygun ise geri çevirmemek gerekir. Allah buyurur ki: “*Onlar sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse, Allah size, onlara saldırmak için bir yol vermemiştir.*”²⁰¹ Çünkü barış, askerin korunmasına, beldelerin emniyet altına alınmasına, valilerin rahat nefes almasına yardımcı olur. Barıştan sonra, düşmanına güvenip tedbiri elden bırakmamak ve daima uyanık olmak gerekir. Zira fırsat kollayan düşman hasmını gafil avlamak ister ve yakınınıza kadar sokulmaya çalışır. Düşmana karşı teyakkuz halinde olur ve anlaşmanın devamı yönünde kararlılık gösterirsen, düşmanın sana iyi niyetle bakmasını sağlayabilirsin”²⁰²

d. Antlaşmalara Sadık Kalmak

Barışı mutluluk, esenlik ve sığınak olarak değerlendiren Hz. Ali, barışın devamı yönünde her türlü çabanın gösterilmesini, hatta ölümün dahi göze alınabileceğini ifade eder ve şu önerilerde bulunur:

¹⁹⁷ Saffat suresi, 37 / 73.

¹⁹⁸ **Ahd-Nâme**, 23-24.

¹⁹⁹ Yenieli, N.-Kayapınar, H., **a.g.e.**, XI, 317.

²⁰⁰ el-Belâzurî, **a.g.e.**, 31; Hamidullah, M., “**Hayber**”, DİA, XVII, 20; Çağatay, Neşet, **İslam Tarihi**, Ankara 1993, 235; Hamidullah, M., **Hz. Peygamber'in Savaşları**, İstanbul, 1962, 148.

²⁰¹ Nisa suresi, 4 / 90.

²⁰² **Ahd-Nâme**, 49.

“Ey Malik! Yaptığın anlaşma hükümlerine uymalı ve bu konuda gerekli titizliği göstermelisin. Allah şöyle buyurur: *“Antlaşma yaptıkları zaman antlaşmalarını yerine getirenler, işte doğru olanlar onlardır. (Allah’ın azabından) korunanlar da onlardır.”*²⁰³ Üstlendiğin bu emaneti yerine getirmek için gerekirse hayatını ortaya koymalısın. Zira insanlar kısım kısımdır. Arzuları değişik, görüşleri farklıdır. Bu farklı nitelikteki insanlar, Allah’ın farzları arasında yer alan ahde vefa üzerinde birleşirler.²⁰⁴ Allah şöyle buyurur: *“Kim Allah’a verdiği sözü tutarsa Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.”*²⁰⁵ Hatta müşrikler de, hainliğin kesin sonuçlarını gördükleri için, Müslümanlara karşı ahde vefayı önemser, sözleşmelerin bozulmasını kendileri için vebal, günah ve çirkin sayarlar. Bu durum karşısında yaptığın anlaşmaya ve yüklediğin sorumluluğa vefasızlık göstermemelisin. Hiçbir zaman ahdinden dönmemel, anlaşma anında düşmanı oyuna getirip aldatmamalısın. Hiç kimse Allah’a karşı gelme cesaretini gösteremez. Ancak, cahil ve asiler bu yolu deneyebilir. Yüce Allah, yaptığın anlaşmayı, üzerine aldığı sorumluluğu rahmetin gereği, emniyetin menşei ve huzurun sebebi kılmıştır.”²⁰⁶

Antlaşmaları mukaddes bir eve benzeten Hz. Ali ona hile karıştırmanın sakıncalarını şöyle ifade eder:

“Ey Malik! İmza koyduğun o anlaşma, içinde oturulup feyiz alınacak mukaddes bir evdir ki, herkes ona sığınır ve herkes onun etrafında toplanır. Bu yüzden yapılan antlaşmalara hile ve fesat karıştırmamalı, her türlü ihtimali göz önünde bulundurarak yoruma açık akitler yapmamalısın. Allah buyurur ki: *“Ey iman edenler! Bağlandığınız ahitleri (gerek sizinle Cenab-ı Hak ve gerek sizinle insanlar arasındaki taahhütlerinizi) yerine getirin”*²⁰⁷ Öyleyse son şeklini verdiği antlaşmayı bozmak için de sözün gizli manalarından yararlanmaya kalkmamalısın. Allah’ın ahdi icabı, girmiş olduğun bir işin darlığını, haksız yere genişletme yoluna sapmamalısın. Zira genişleyeceğini ve sonunun iyi olacağını düşündüğün bir darlığa sabretmek, günahından çekindiğin, dünya ve ahirette Allah’ın azabından kurtuluş imkânı olmadığını bildiğin bir hiyanetten daha hafiftir.”²⁰⁸

²⁰³ Bakara suresi, 2 / 177.

²⁰⁴ **Ahd-Nâme**, 49.

²⁰⁵ Fetih suresi, 48 / 10.

²⁰⁶ **Ahd-Nâme**, 50.

²⁰⁷ Nahl suresi, 16 / 91.

²⁰⁸ **Ahd-Nâme**, 51.

e. Haksız Yere Kan Dökmek

Güç ve kuvvetin hiçbir zaman haksız yere kan dökerek kazanılamayacağını söyleyen²⁰⁹ Hz. Ali, haksız yere adam öldürmenin büyük günahlar arasında yer aldığını ifade eder ve bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

“Ey Mâlik! Haksız yere adam öldürmekten ve kan dökmekten sakınmalısın. Çünkü haksız yere kan dökmek felaketlerin doğmasına, nimetin yok olmasına, Allah'ın gazabına ve devletin batmasına yol açar. Allah şöyle buyurur: *“Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin. Kim haksızlıkla öldürülürse onun velisi (olan mirasçısı)na yetki vermişizdir. (öldürülenin hakkını arar.)”*²¹⁰ Allah'ın, kıyamet günü, kulları arasında vereceği en önemli hüküm adam öldürme konusundaki hükmüdür. Haram olan kanı dökerek saltanatını güçlendirme sevdasına düşmemelisin. Zira bu hareket, saltanatını zayıf ve güçsüz kılar. Belki de, saltanatını yıkar ve ortadan kaldırır. Haksız yere adam öldürürsen, gerek Allah'ın katında ve gerek benim nazarımda özrün makbul olamaz. Her ne kadar kastınız öldürmek olmasa da. Şayet bir kazaya uğrarsan, ceza anında kırbacın, kılıcın veya elin ifrata varmamalıdır. Zira bazen bir yumruk veya daha fazlası ölüme neden olabilir ve meydana gelen ölüm olayının kisası senin üzerinde kalır. Ceza sonucunda maktulün varislerine haklarını vermen gerekir.²¹¹ Allah şöyle buyurur: *“Öldüren kimse, (Müslüman) kardeşi tarafından affedilirse, o zaman (affedenin, örfе göre) uygun olanı yapma(sı, uygun diyeti istemesi, öldürenin de) güzelce onu ödeme(s)i gerekir. Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve acımadır.”*²¹² O halde sürdürdüğün saltanat seni bu yardımdan alıkoymamalıdır.”²¹³

G. Ahd-i Şerif'in Hâtimesi (Sonuç)

Son nefesinin kelime-i şehadetle bitmesini ve ömrünün şehit olarak sona ermesini dileyen halife sözlerini şu cümlelerle tamamlar:

“Ey Mâlik! Cenab-ı Hakkın engin rahmetinden ve bütün arzu ve istekleri kuşatan büyüklük ve kudretinden niyaz ederim ki, beni ve seni rızâ-yı şerifine uygun hareket ettirsin. Halkın güzel övgülerine nail kılsın. Hükmettiğimiz belde ve köylerde

²⁰⁹ Özbay, A.-Reca, Ö. Faruk, a.g.e., 68.

²¹⁰ İsra suresi, 17 / 33.

²¹¹ Diyet gerektiren suçlarla ilgili olarak bkz. Dağcı, Şamil, **İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Suçlar**, Ankara 1996, 23.

²¹² Bakara suresi, 2 / 178.

²¹³ **Ahd-Nâme**, 52-53.

güzel eserlerimizin kıyamete kadar baki kalmasını sağlasın. Kusursuz nimetlere ve herkesi kuşatan bağışa layık olmaya muvaffak eylesin. Özellikle rica ederim ki, benim ve senin sonumuzu şehitlik mertebesi ile ve son nefesimizi kelime-i şehadetle bağlasın.²¹⁴ Zira Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Şehit, görmekte bulunduğu kerametten dolayı tekrar tekrar dünyaya dönmeyi ve on kere öldürülmeyi temenni eder.”²¹⁵ Biz ancak kendisine dönücü ve rağbet edici olmuşuz. Selam Allah'ın Resulüne ve onun tertemiz soyuna olsun.”²¹⁶

SONUÇ

Hz. Ali'nin Mâlik el-Eşter'e yazdığı Ahd-Nâme'de devlet yönetimi ile ilgili önemli hükümler yer almaktadır. Toplumda herkes birinci sınıf insan muamelesi görmeli ve eşit haklara sahip olmalıdır. Halk güven içinde yaşamalı, zulüm ve baskı yapılmamalıdır. İnsanlara öfkeyle değil, sevgiyle yaklaşılmalıdır.

Devletin yönetim kademesinde cimri ve korkaklara yer verilmemeli, iyiler ile kötüler aynı kefeye konulmamalıdır. Toplumun katmanları, bir çarkın dişlileri gibi birbirlerinin eksikliğini tamamlamak zorundadır. Zira biri olmadan diğeri sağlıklı işleme mümkün değildir.

Devletin iki önemli ayağı vardır. Biri ordu diğeri de hazinedir. Vergileriyle hazineyi besleyen esnaf ve sanatkârın önü açılmalı, alış veriş için uygun ortam hazırlanmalıdır. Komutanlar düşmana karşı cesaretli, zayıflara karşı şefkatli olmalıdır. Anne ve babanın çocuklarını koruduğu gibi komutanların da askeri koruması ve daima savaşa hazır durumda bulundurulması gerekir.

Devletin üst kademelerine, işten yılmayan, baskılara boyun eğmeyen, hatasında ısrarlı olmayan müşavirlerin atanması gerekir. Adalet dağıtan hâkimlerin halka muhtaç edilmemesine özen gösterilmeli, bağımsız karar vermeleri için kendilerine yeterli mali kaynak sağlanmalı, verdiği kararlar denetlenmelidir.

Kurallara uygun olarak çalışan Esnaf ve sanatkâr desteklenmeli, piyasalar esnafın insafına terk edilmemelidir. Reaya ve berayanın alım gücü zorlanmamalı, fakir ve düşkünler devlet tarafından korunma altına alınmalıdır. Önemli konulardan

²¹⁴ İbn. Kesîr, a.g.e., V, 425; Ahmet Cevdet, a.g.e., III, 156.

²¹⁵ Müslim b. Haccac, a.g.e., VI, 83.

²¹⁶ Ahd-Nâme, 57-58.

biri de şudur: Valiler topluıla iç içe olmalı, insanların farklı muamele görmeleri önlenmelidir. Halkla yüz yüze konuşularak toplumun nabzı düşürülmelidir.

Düşman tarafından getirilen barış teklifleri kurallara uygun ise geri çevrilmemeli, yapılan antlaşmalara sadık kalınmalı, gerekirse bu yönde canlar feda edilmelidir. Daha önemlisi antlaşmada düşman oyuna getirilmemeli, yoruma açık ifadeler kullanılmamalıdır.

İnsanların yaşama hakkına saygı gösterilmeli, haksız yere adam öldürülmemelidir. İnsanlar duygularıyla değil, akılları ile hareket etmeli, yapılan iyilikler başa kakılmamalı, verilen sözler mutlaka tutulmalıdır. Devlet işleri aceleye getirilmemeli, zamanı gelince de gevşeklik gösterilmemelidir. Herkes eline, diline, beline ve öfkesine hâkim olmalı, hiç kimse rencide edilmemelidir.

Hz. Ali'nin çağlara öğüt niteliğindeki bu ilkeleri, günümüz idarecilerine ışık tutması ve dönemin yönetim anlayışını yansıtmaları bakımından son derecede önemlidir.